

Berättelser inifrån

– En jämförande undersökning av vittnesutsagor
om massakrer från två städer i sydöstra Turkiet
1915-1919.

Av: George Gorgis
Handledare: Per Bohlin Hort

Abstract

The purpose of this essay is to examine and compare narrations by five witnesses, who has written about atrocities against Christians from 1915 to 1919 in what is today south-eastern Turkey, but what was then the Ottoman Empire. I have focused on how the roles of perpetrators, victims, spectators and protectors are featured in the witness narrations. Four questions were posed in the study: Who are portrayed as perpetrators, victims, bystanders and protectors in the various witness narrations? How are these roles expressed in the witness narrations? What differences can be found among the five selected witness narrations from Mardin and Urfa, 1915-1919? What are the explanations of the differences in the witness narrations?

The method I have used has been an analysis in which I compare how the different narrations capture the events of 1915-1919. I have used three factors to look at the explanations why there may be differences in the witness narrations. The three factors are nationality, position, and religious affiliation.

In the comparison and the results of the witness narrations, I have found that the three factors affect the way the authors write about the events and that these factors help to explain the differences in the witness narrations. These factors are a part of the authors' respective worldviews. Also, local differences, power constellations, and political factors meant that witness narrations differed.

Title: "Stories from within - A comparative study of witness statements on atrocities in two cities in south-eastern Turkey, 1915-1919." Spring term, 2010, Author: George Gorgis, Supervisor: Per Bolin Hort

Keywords: Witness statements, genocide 1915, nationality, position, religious affiliation, ethnicity

Nyckelord: Vittnesutsagor, folkmordet 1915, nationalitet, position religiös tillhörighet, etnicitet

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	4
1.1 BAKGRUND OM HÄNDELSENA I DET OTTOMANSKA IMPERIET 1915	5
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	8
1.3 TEORETISK REFERENSRAM: VITNESUTSAGOR SOM BERÄTTELSE	9
1.4 ANDRUS, ARMALE, NOEL, KÜNZLER OCH RHÉTORE	10
1.5 METOD.....	12
1.6 AVGRÄNSNINGAR OCH BEGRÄNSNINGAR	12
1.7 DISPOSITION.....	13
2. HISTORISK KONTEXT	13
2.2 KÄLLMATERIAL OCH KÄLLKRITIK.....	15
2.3 TIDIGARE FORSKNING	16
3. EMPIRI	17
3.1 JAKOB KÜNZLER	17
3.1.1 FÖRÖVARE	18
3.1.2 OFFER	19
3.1.3 ÅSKÅDARE	21
3.1.4 BESKYDDARE	21
3.2 ISHAK ARMALE.....	23
3.2.1 FÖRÖVARE	24
3.2.2 OFFER	25
3.2.3 ÅSKÅDARE	27
3.2.4 BESKYDDARE	28
3.3 RAPHAEL N. ANDRUS.....	29
3.3.1 FÖRÖVARE	29
3.3.2 OFFER	30
3.3.3 ÅSKÅDARE	30
3.3.4 BESKYDDARE	31
3.4 E. NOEL.....	31
3.4.1 FÖRÖVARE	32
3.4.2 OFFER	34
3.4.3 ÅSKÅDARE	35
3.4.4 BESKYDDARE	35
3.5 JACQUES RHÉTORE	36
3.5.1 FÖRÖVARE	37
3.5.2 OFFER	38
3.5.3 ÅSKÅDARE	39
3.5.4 BESKYDDARE	40
4. ANALYS: SKILLNADER OCH FÖRKLARINGAR.....	41
4.1 SKILLNADER I ROLLERNA MELLAN VITNESUTSAGORNA	41
4.2 FÖRÖVARE	41
4.3 OFFER	42
4.4 ÅSKÅDARE	42
4.5 BESKYDDARE	43
4.6 FÖRKLARINGAR TILL SKILLNADER	44
4.7 NATIONALITET	46
4.8 POSITION	47
4.9 RELIGIÖS TILLHÖRIGHET	48
5. DISKUSSION	48
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	51
BILAGA.....	53

1. Inledning

I skuggan av det första världskriget och i det ottomanska riket skedde en förföljelse av kristna som många idag anser vara ett folkmord. Nyligen antog USA:s utrikesutskott i representanthuset en icke-bindade resolution¹ om att massakrerna på armenier i det ottomanska riket ska ses som ett folkmord och inte en tragedi som dagens Turkiet hävdar att det var. Även i Sverige röstade riksdagen ja till en motion om att Sverige ska erkänna folkmordet 1915 på armenier, assyrier/syrianer/kaldéer och pontiska greker.² Idag kan detta folkmord ses som en politisk kontrovers där olika parlament och nationer behandlar ämnet, men det kan även ses ur en vetenskaplig kontrovers där vissa historiker inom Turkiet hävdar att ett folkmord inte har skett. Historiker utanför Turkiet är däremot överens om att ett folkmord har skett, och att det vetenskapliga förnekandet i Turkiet kan kopplas till den politiska kontroversen. Denna undersökning har inte för avsikt att utreda detta utan istället att skildra vittnesutsagor från folkmordet (mer känt under namnet ”det armeniska folkmordet”) på de kristna som skedde för 95 år sedan.

Alla som miste anhöriga eller är ättlingar av de offer som dog under 1915 har sin lilla historia att berätta om vad som hände, även jag har min. Dessa berättelser varierar men alla kommer fram till samma slutsats om vad som hände, nämligen att det var ett folkmord. Vad denna uppsats kommer att behandla är just sådana berättelser, där ögonvittnen skildrar händelserna på plats och hur dessa vittnesutsagor skiljer sig åt.

Till en början var denna uppsats tänkt att behandla vittnesutsagor som berättar om den syrisk-ortodoxa folkgruppens fördrivning och dödande i det Ottomanska riket 1915. Jag ville titta närmare på de vittnesutsagor som fanns från folkgruppen och se hur de skildrade händelserna. Men i letandet efter sådana källor var det svårt att hitta källor som hade skrivits ner direkt efter händelserna, utan de flesta har under senare år dokumenterats och skrivits ner. Detta ledde mig till att titta på andra personer som var närvarande och som dokumenterat händelserna närmare i tid. Jag kom till slut fram efter att ha fördjupat mig i källmaterialet att jag istället för att koncentrera mig på en folkgrupp skulle fokusera mer på ett geografiskt område där folkmordet skedde. I detta geografiska område som idag för närvarande ligger i sydöstra Turkiet fann jag

¹ <http://www.dn.se/nyheter/varlden/usa-utskott-folkmord-pa-armenier-1.1056229> 2010-03-05

² <http://riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=7160&datum=03/11/2010>

bland annat att flera missionärer från olika delar av världen befann sig mitt i händelsernas centrum och att de mycket väl skulle hjälpa mig att kunna se hur ögonvittnen fångade in det som hände.

1.1 Bakgrund om händelserna i det Ottomanska imperiet 1915

Sir: I have the honor to report to the Embassy about one of the severest measures ever taken by a government and one of the greatest tragedies in all history.

American Consul Leslie Davis, writing to Henry Morgenthau,
US Ambassador in Constantinople, June 30, 1915 ³

Folkmordet på kristna i det ottomanska riket kring 1915 skedde i skuggan av första världskriget. Det fallande imperiet som gick på knäna och förlorat landområde efter landområde, var på väg att förlora allt det förfäderna hade byggt upp. Med oron över att fler landområden skulle förloras valde den ottomanska ledningen att agera mot den egna men religiöst skilda kristna befolkningen i imperiet. I de flesta delar av imperiet där det bodde kristna började en förföljelse som Leslie Davis i citatet ovan beskriver, en av de mest systematiska utrensningarna av en oönskad minoritet.

I det multietniska Ottomanska imperiet som styrdes av Talaat Pascha (inrikesminister), Enver Pascha (från 1914 krigsminister) och Jemal Pascha (Marinminister och generalguvernör i Syrien) fanns sen tidigare ett samhällssystem som grundade sig på samfund med religiös grund, så kallade millets.⁴ Detta milletsystem gav armenier och andra kristna en viss självbestämmande i fråga om religiösa angelägenheter, utbildning och rättskipning. Varje minoritets överhuvud (milletbashi) fick ett officiellt dokument som erkännande av sultanen, men det betydde inte att de kristna likställdes med muslimerna.⁵ Den nya Ottoman-Turkiska myndigheten formade en policy som skulle göra hjärtat av riket (Anatolien) mer homogent.⁶ Genom att utpeka den egna kristna befolkningen som kollaboratörer med

³ Jones, Adam, *Genocide - A comprehensive introduction* 2006, s. 101.

⁴ David Gaunt, *Massacres, Resistance, Protectors: Muslim-Christians relations in Eastern Anatolia During World War I* (2006), s. 1, 12, 40

⁵ Gabriella, Younan, *Den glömda förintelsen av assyrierna i Turkiet*, 2004, s. 41, Kristian, Gerner & Klas-Göran, Karlsson, *Folkmordens historia – Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, 2005, s. 117.

⁶ Akçam, Taner, *A Shameful Act: the Armenian Genocide and the question of Turkish responsibility*, 2006, s. 8.

utländska makter stiftades nya lagar⁷ för att deportera armenier från frontlinjen, men anmärkningsvärt var att regeringen istället deporterade armenierna långt inne i landet ut till frontlinjen.⁸

Genom direkta avrättningar, massakrer, väl samordnade tvångsdeportationer och framtvungad hungersnöd utfördes folkmordet.⁹ Dödandet var samordnat mellan gendarmerna, ”*Special Organization*”¹⁰, Kurdiska stammar och fångar som frisläppts från fängelser för att inkluderas i avrättningstrupperna. I samband med deportationerna skiljdes männen åt från kvinnorna under natten för att aldrig återkomma, medan kvinnor, barn och äldre som dog av svält, sjukdomar och våld eller direkta avrättningar längs vägen i de långa deportationerna in i öknen.¹¹ Få överlevde, barn togs ifrån sina föräldrar för att ges bort till turkiska familjer och uppfostras som muslimer.¹² Andra fick överge sin tro och konvertera till islam för att få överleva.¹³ Alla dessa åtgärder mot den kristna befolkningen hade ett slutmål och den tyska konsulatsrapporten 1915 drog slutsatsen att målet var förintelse. Den amerikanska ambassadören i Istanbul Henry Morgenthau hade liknande uppfattning när han skrev att:

Det är ett faktum att Turkarna inte hade tillstymmelsen till planer att låta armenierna leva i detta nya land. De visste att större delen aldrig skulle nå slutmålet och att de som gjorde det skulle dö antingen av törst och svält eller också mördas av de vilda muslimska ökenstammarna.¹⁴

I slutet av 1915 hade de större fördrivningarna och massakrerna börjat upphöra men så gjorde även den kristna folkgruppens närvaro i östra delen av Anatolien att göra.¹⁵ Som ett av 1900-talets första folkmord¹⁶ har det armeniska folkmordet som det

⁷ ”Temporary Law of Deportation och ”Temporary Law of Confiscation and Expropriation” i Jones, 2006, s. 106.

⁸ Akcam, 2006, s. 10.

⁹ Gerner & Karlsson, 2005, s. 128.

¹⁰ En organisation ledd av reguljära arméofficerare vars uppgift var att övervaka interna fiender. Denna organisation fungerade enligt Dadrian som det viktigaste instrumentet i genomförandet av folkmordet. Se Vahakn Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, 1995, s. 197.

¹¹ Akcam, 2006, s. 174.

¹² Gerner & Karlsson, 2006, s. 130.

¹³ Balakian, Peter, *The Burning Tigris: the Armenian Genocide and America's Response* 2004, s. 180.

¹⁴ Citerat i Gerner & Karlsson, 2005, s. 130.

¹⁵ Gaunt, 2006, s. 79.

¹⁶ Det var det första i fråga om koordination och systematisk genomförande och bör istället ses som det första moderna folkmordet men ”rubber terror” i Kongo och den tyska förintelsen av Herero

ofta kallas banat väg för det som idag är ett stort fält av folkmordsstudier. Folkmordet på kristna i det Ottomanska riket framstår idag som arketypen¹⁷ för folkmord, detta genom att det aktualiserades genom förintelsen. Bakom folkmordet låg en hel statsmakt som genom massmord förde en medveten och avsiktlig politik. Efter att förintelsen blivit allmänt erkänd framstod folkmordet på de kristna i Ottomanska riket som urtypen för ett folkmord i det moderna samhället.¹⁸

Historikern Jay Winter menar att i frånvaron av internationella åtgärder, där stater misslyckas med att stoppa grymheter som andra stater utför mot sin egen befolkning har vi bara vittnesutsagorna kvar.¹⁹ De källor vi idag använder för att ta reda på vad som hände 1915 är många, och detta var inget som de ansvariga försökte att dölja, Winter skriver följande:

...the Armenian genocide was not a crime done in the dark; there were hundreds, indeed thousands, of eye witnesses whose reports made it from Anatolia to Constantinople to Berlin, London, and Washington. Genocide happened in the presence of journalists, physicians, soldiers, diplomats, missionaries, writers, and teachers. They knew what was happening, and told millions of others about it while it was going on.²⁰

Det är dessa missionärers och soldaters vittnesutsagor m.fl. som denna studie ska behandla och titta närmare på. Studier av vittnesutsagor är bara en del av folkmordsforskningen. Få av de drabbade skrev ner sina upplevelser direkt, och även om de gjort det har det inte varit lätt att hålla dessa nedskrivna berättelser gömda för dem som förnekar det inträffade.²¹ Detta har medfört att samtida rapporter och berättelser skrivna från utlänningar och vittnen har fått en integrerad del i historien om behandlingen av de kristna i slutet av det Ottomanska riket och i genomförandet av denna undersökning.

befolkningen föregick enligt Adam Jones folkmordet på de kristna 1915 i Turkiet. Se Jones, 2006, s. 101-102.

¹⁷ ”Beteckningen >>arketypen<< på det armeniska folkmordet anger att det var det första stora koncentrerade massmordet på en bestämd kategori av befolkningen i en stat. Det var inte ett mord på en fientlig stats befolkning eller massmord efter erövring av ett land. ...>>Arketyper<< syftar också på att det armeniska folkmordet var en del av den politiska moderniseringen i Europa, uttryck i homogenisering och uniformering.” i Gerner & Karlsson, 2005, s. 44 (se not 8)

¹⁸ Gerner & Karlsson, 2005, s. 39

¹⁹ Winter, J. M. (Editor). America and the Armenian Genocide of 1915. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press, 2004. p 19.

²⁰ Winter, J. M., 2004. p 16.

²¹ Ishak Armale som är en av de berörda källorna skrev ner sina erfarenheter på arabiska med syriska tecken.

1.2 Syfte och frågeställning

Först under senare år har det blivit mera allmänt för historiker att skriva om de brott Ottomanerna för snart hundra år sedan begick ska ses som folkmord. Undersökningen tar upp hur ögonvittnen på en lokal nivå skrivit ner det de varit med om och tittar närmare på skillnader i hur de beskriver händelserna.

De vittnesutsagor som jag ska analysera är från fem personer med olika nationaliteter som var stationerade eller bodde i det geografiska området i sydöstra Turkiet 1915-1919. Huvudsyftet för denna uppsats är att göra en analys i detalj av vad det är som skiljer vittnesutsagornas i deras beskrivning av rollerna som går att finna i deras berättelser. Syftet är också försöka förklara varför de skiljer sig åt. Fokus ligger alltså på att se hur de olika rollerna förövare, offer, åskådare och beskyddare uttrycks i vittnesutsagorna. Under krigsutbrottet fanns det många utländska personer inom det Ottomanska riket, då främst missionärer och personer inom filantropisk verksamhet. Många av dessa var kvar under kriget och fick uppleva något som de tyckte var viktigt att skriva ner. I två multietniska städer med olika befolkningsgrupper och där alla behandlades olika av myndigheterna fanns det säkert många faktorer som påverkade deras vittnesutsagor. För att kunna se skillnader ska jag sätta in de olika vittnesutsagorna i personernas sammanhang utifrån nation, position (t.ex. yrke) och religiös tillhörighet. Det är vad denna undersökning ska titta närmare på. Frågeställningen för denna undersökning är:

- Vilka framställs som förövare, offer, åskådare och beskyddare i de olika vittnesutsagorna?
- Hur uttrycks dessa roller i vittnesutsagorna?
- Vilka skillnader går det att finna mellan de fem utvalda vittnesutsagorna från Mardin och Urfa 1915-1919?
- Vilka förklaringar finns det till att vittnesutsagorna skiljer sig åt?

1.3 Teoretisk referensram: Vittnesutsagor som berättelser

Vittneslitteratur kallas den genre av litteratur där författarna själva varit vittnen till det som de upplevt vare sig det är något traumatisk eller en ovanlig händelse. Källorna som används i denna undersökning är präglade av just denna genre. Vittneslitteraturen ligger enligt Peter Englund mellan gapet av den upplevda den historien och den skrivna. Englund menar att ögonvittnets styrka att vara där, att finnas där, att vara samtida paradoxalt nog också är vittnets stora svaghet. Tydligast ses detta i något som är förenligt med detta, nämligen dagböcker. ”*Komna ur ett subjektivt betraktande av vardagens flöde, hör det till sakens natur att där blandas stort och smått, ...*”²²

Perspektivlösheten i blandningen av smått och stort är något som är oundvikligt i allt dagboksskrivande, tydligt syns det i verk av människor som platsen eller tiden utnämnt till ögonvittnen. Att anklaga ögonvittnena för förbländning, för att de inte ger den korrekta bilden av det stora skeendet är enligt Englund poänglöst. Han menar tvärtom att det är just det som är den stora fördelen då dessa texter ger oss en skynt utav ”*det pågående skådat inifrån*” utan de insikter och efterkunskaper som det efterföljande skänker.²³ Men efterkunskapen påverkar givetvis vittneslitteraturen och det ger oss Englund exempel på, men allt beror självklart på när det upplevda skrivs ner och hur mycket efterkunskap som ögonvittnet har del av. Detta är självklart ett problem speciellt för en historiker, då han eller hon inte får ta del av denna process eller ens verifiera det, annat än i sina huvuddrag.²⁴

Det som sker när ett ögonvittne gör en berättelse av det förflutna, är att

...vi vinner sammanhang, helhet och flöde, men till risken att pressa narrativ och teleologisk enhetlighet på något som egentligen är splittrat, förvirrat och motsägelsefullt. Berättelsens blotta form frestar oss att lägga till rätta.²⁵

Vittneslitteratur är en svår genre både till form och funktion, men knytningen till verkliga händelser ger den en naturlig laddning. Att vittneslitteratur är begränsad i den meningen att de kan vara subjektiva och bara återge händelserna utifrån vittnets världsbild är sedan länge erkänt som en av livets kalla realiteter av historiker, men detta har bemötts olika från historikerna.²⁶

²² http://www.peterenglund.com/textarkiv/nobel_lecture.htm, s. 1- 4, 2010-04-13

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Raul Hilberg skriver att det i folkmord finns tre roller, antingen rollen som förövare, offer eller åskådare. Han hävdar att de olika rollerna ”såg vad som hände från sina egna, speciella perspektiv.”²⁷ Om den sistnämnda rollen som är aktuell i denna uppsats skriver Hilberg att många som levde i Hitlers Europa inte var involverade i händelserna. De var inte villiga att skada offren samtidigt som de själva ville undgå förövarnas våld. Men verkligheten var enligt Hilberg inte så okomplicerad. Mycket berodde på relationerna mellan ett antal europeiska nationer och Tyskland, samt judarna. Dessa band eller sprickor i relationerna kunde underlätta eller hindra i den ena eller andra riktningen. Mycket var också bestämt utifrån de individuella karaktärerna och deras sätt att hantera situationen.²⁸ Beskyddarrollen används inte av Hilberg men det gör däremot David Gaunt (Protectors). Beskyddare är de som hjälper offer trots att de inte själva ingår i folkgrupperna som utsätts.

I denna undersökning ska källorna inte på något sätt ha betydelsen av att berätta sanningen för mig eller läsaren. Med andra ord är allt beroende på vilken fråga vi väljer att ställa, ögonvittnena som upplevde kan säga oss hur det var, men inte vad det var, det är enligt Englund deras tragedi, vår är däremot att vi som kommer efteråt kan säga det mesta om vad det var, men inte om hur det var.²⁹

1.4 Andrus, Armale, Noel, Künzler och Rhétore

Pastor Alpheus N. Andrus³⁰ var en missionär i den amerikanska styrelsen uppdrag för utländska tjänsteresor stationerad i Mardin. Han kunde flera språk som talades i landet och var på sin post tills han blev tvångsförflyttad från Mardin till Istanbul. 1917 åkte han tillbaka till USA efter brytandet av diplomatiska förbindelser mellan Ottomanerna och USA.³¹ Syftet till hans vittnesutsaga var att chefen för de amerikanska missionärerna James L. Barton ville samla ihop bevis för de övergrepp som skett mot kristna inför en framtida internationell konferens som skulle diskutera Turkiets framtid efter kriget. Barton antydde att det fanns en utbredd tro om att många av rapporterna om övergrepp på kristna sågs som påhitt och överdrivna, därför samlade

²⁷ Raul Hilberg, *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933 – 1945*, 1992, s. ix.

²⁸ Hilberg, 1992, s. xi.

²⁹ http://www.peterenglund.com/textarkiv/nobel_lecture.htm, s. 4 av 4, 2010-04-13

³⁰ Uttalanden i: *”Turkish Atrocities” Statements of American Missionaries on the destruction of christian communities in the ottoman Turkey, 1915-1917*, (1998) sammanställda av James Levi. Barton 1917.

³¹ *”Turkish Atrocities”*, 1917, s. 96

han ihop uttalanden från missionärer, bland dem Andrus, som skulle läggas fram för ett internationellt organ och inte ifrågasättas.³²

Ishak Armale³³ föddes i Mardin 1879. Han lämnade Mardin 1895 för att utbilda sig till präst. 1912 kom han tillbaka till Mardin och samma år fängslades han av ottomanerna men bara för att släppas efter tre dagar. Sju år senare återvände han till Libanon och lät där trycka boken där hans upplevelser av händelserna i Mardin finns nedskrivna.³⁴ I förorden skriver Armale om att hans verk visas upp ”..., för att de skyldiga skall påminnas om vad de gjort och förmås ödmjuka sig och känna skam, för att de drabbade skall besinna vad som drabbade dem och känna stolthet och tröst.”³⁵

Edward Noel³⁶, var en brittisk officer som skickades på ett politiskt uppdrag av den brittiska regeringen 1919 till Ottomanska riket för att skriva en rapport om vilken folkgrupp britterna skulle stödja i kampen mot turkarna och mot självständighet.

Jakob Künzler³⁷ var en schweizisk missionär som arbetade på det tyska Orient-uppdragssjukhuset i den multietniska staden Urfa. Han tog arbetet på sjukhuset då han sedan tidigare hade läst om Hamidiye-massakrerna och anlände 1899. Künzler som även etablerade ett barnhem blev ögonvittne till armeniernas motstånd i Urfa som slutade med förstörelse, plundring och dödande av armenier.³⁸ Künzler skriver att då han gjorde sig redo för att skriva ner sina erfarenheter och observationer gjorde han det i första hand för att han var den enda neutrala parten som såg allt från början till slut.³⁹

Fransmannen och dominikanpatern Jacques Rhétore⁴⁰ hamnade i Mardin efter det att han vid krigsutbrottet (slutet av 1914) skulle ha blivit deporterad från Mosul till Harput. I två år stannade han kvar i staden och blev ögonvittne till händelserna i området, han fullbordade sitt arbete med boken ”*Les chrétiens aux bêtes*” (svensk översättning, ”De kristna åt vilddjuren”) i slutet av 1916. Han ville inte att de hågkomster som han upplevt skulle falla i glömska. Tanken att nedteckna de kristnas

³² Ibid, s. vii-x

³³ Armale, Ishak *De kristnas hemska katastrofer – Osmanernas och ung-turkarnas folk mord i norra Mesopotamien 1895/1914-1918*, (Originaltitel: Al-Qusara fi nakabat al-Nasara, 1919)

³⁴ Armale, 1919, s. 9

³⁵ Armale, 1919, s. 6

³⁶ Noel, Edward W. C. *Diary of Major E. Noel on Special Duty in Kurdistan*, 1919.

³⁷ *In the land of blood and tears: Experince in Mesopotamia during the world war (1914-1918)*, nedskrivet 1920

³⁸ Ghazarians, Ara, ”He Who Saves a Life, Saves the Whole World” i Jakob Künzler, *In the land of blood and tears: Experince in Mesopotamia during the world war (1914-1918)*, s. xiv-xv

³⁹ Künzler, 1920, s. 3

⁴⁰ *Turkarnas heliga krig mot kristna i norra Mesopotamien 1915* (2008) (originaltitel: *Les chrétiens aux bêtes* 2005) skriven 1915-1916

minnen för eftervärlden föddes ur de fador som Rhétore blev vittne till, som enligt honom själv var *”beordrade av män som påstod sig vara civiliserade och sedan utförda av monster i människoskepnad.”*⁴¹

1.5 Metod

Den metod som i denna studie ska användas har varit tänkt att vara en som kan analysera vittnesutsagor och kunna se de grundläggande mönstren i ögonvittnens skildringar av händelserna som de upplevt. Metoden ska alltså vara en analys där jag ska jämföra hur olika berättelser fångat det som hänt. Jag ska när jag analyserar vittnesutsagorna titta efter vilka de anger som förövare, offer, åskådare och beskyddare. Jag kommer att använda mig av tre faktorer som ska hjälpa mig se på förklaringar till varför det kan finnas skillnader i vittnesutsagorna. Den första faktorn är nationalitet, för att se hur ögonvittnens olika nationaliteter kan vara något som får dem att återge händelserna olika. Alla fem är från olika länder. Den andra faktorn är positionen, i vilken roll de befann sig i t.ex. som läkare eller missionär, och hur detta kan påverka återgivningen av händelserna. Den tredje är religiös tillhörighet och hur den har påverkat deras vittnesutsagor.

1.6 Avgränsningar och begränsningar

Studien är avgränsad till fem vittnesutsagor. Dessa vittnesutsagor har olika författare från olika länder. Jag kunde ha tagit med fler vittnesutsagor från ett och samma land men då denna studie till en stor del ska vara jämförande ser jag inte någon anledning till att ta med vittnesutsagor från personer från samma land. Motiveringen till att jag valt de källor som jag nämnt ovan är för att de för tillfället är de mest tillgängliga och för att uppsatsens omfång inte ger mig möjligheten att ta in fler vittnesutsagor. De källor som tas med i denna uppsats är långt ifrån de enda vittnesutsagor som finns från massakrerna/folkmordet 1915.

Folkmordet var inte något som hände på en plats och vid en och samma tidpunkt, det skedde över ett stort geografiskt område och under flera år. De vittnesutsagor som jag i denna uppsats använder mig av är därför olika beroende på var och när de skrevs ner. Syftet med uppsatsen är att titta på hur olika vittnen skriver om det de upplevt och hur innehållet i det de skriver ner ser ut och skiljer sig från varandra.

⁴¹ Rhétore, 1916, s. 11

En studie om folkmordsvittnen blir aldrig heltäckande då de flesta av vittnena aldrig fick chansen att komma till tals eller skriva ner sina upplevelser. Flera kunde eftersom de var mitt i händelsernas centrum inte förstå omfattningen av vad som skedde. Men att varje vittne och offer inte kommer till tals betyder inte det att vi inte kan titta närmare på det och dra slutsatser utifrån de vittnesmål vi har.

1.7 Disposition

Den andra delen av uppsatsen kommer att innehålla ett avsnitt med en bakgrund där de berörda källorna som ska användas i denna uppsats sätts in i en historisk kontext. Här kommer också en presentation och en kritisk diskussion av författarna till materialet som används i uppsatsen att göras. En presentation av tidigare forskning följer därefter. I det tredje kapitlet genomförs empirin där jag presenterar vittnesutsagorna var för sig för att sedan i kapitel fyra analysera skillnaderna mellan dem samt ge förklaringar till varför skillnaderna finns. I det femte kapitlet diskuteras analysen.

2. Historisk kontext

Som ett resultat av Hamidiye-massakrerna 1895-1896 trappade de europeiska länderna upp sina filantropiska aktiviteter. Tiotusentals föräldralösa barn sattes in i barnhem, skolor, och sjukhus som bemannades av missionärer, doktorer och sjuksköterskor. Detta ledde självklart till att informationen om kristnas situation i östra Anatolien ökade. Ett initiativ av Ryssland, efter att trion Talaat, Enver och Jemal kom till makten, togs för att hålla en internationell konferens där de kristnas försämrade situation var uppe för diskussion. Konferensen resulterade i att två inspektörer skulle skickas för att övervaka, men precis när de påbörjat sitt arbete bröt första världskriget ut.⁴²

En beprövad taktik för imperier har varit söndra och härska tekniken. Ottomanska imperiet använde en sådan taktik i Diyarbakir-provinsen mot vissa kurdiska stammar som tidigare varit kända som rebeller. Att denna taktik användes bland de kristna är inte lika uppenbart, men vi vet att en del av den kristna befolkningen in i det sista varit ovetande om de verkligen sågs som rebeller, motståndare eller lojala mot imperiet. Ett exempel är en deportation från Mardin till Diyarbakir som stoppades av

⁴² Gaunt, 2006, s. 41, 44

en ryttare som sade att sultanen har beordrat amnesti åt alla fångar förutom armenierna. Ett annat är när de syrisk-ortodoxa samlade sig innan en attack från myndigheterna och sade till katolikerna att de gör det för att inte blandas med armenierna som är brottslingarna.⁴³ Flera sådana exempel på när myndigheterna spelade ut folkgrupperna mot varandra finns i källorna, men vi vet idag inte om ögonvittnena hade kännedom om denna taktik eller inte.

Under tiden deportationer och massfängslande pågick skapades det misstänksamhet mellan de syrisk-ortodoxa och andra kristna. Vid ett tillfälle betalade den syrisk-ortodoxa patriarken en stor summa för att få de sina frisläppta. Anledningen till att de syrisk-ortodoxa blev frisläppta var enligt Armale för att dämpa ångesten hos folkgruppen då de utgjorde en stor del av befolkningen, samt att de inte skulle känna medkänsla med de andra kristna samfundet och skapa ett gemensamt motstånd. Den syrisk-katolska ärkebiskopen Tappouni och den protestantiska missionären Andrus ingrep för att få de sina frisläppta, men misslyckades. Anonyma rykten gick om att de syrisk-ortodoxa ledarna gick ihop med muslimerna för att signera falska anklagelser mot armenierna förberedda av myndigheterna. Dagen före den första gruppen fängslade skulle deporteras för att dödas släpptes 85 jakobiter (syrisk-ortodoxa) av myndigheterna.⁴⁴ Samarbetet mellan de olika trossamfundet var långt ifrån problemfria. Protestantiska och katolska missionärer var tävlingsinriktade, de baktalade varandra och hade knappast något samarbete innan kriget.

Även inom samfundet och från by till by fanns en misstänksamhet emot varandra och en osäkerhet på vem som det gick att lita på. De syrisk-ortodoxa i byn Ayn-wardo avvisade två egna prästers uppmaning att lägga ned sina vapen mot angriparna då de inte litade på syrisk-ortodoxa från Mardin, de förlitade sig istället på en respekterad kurdisk man.⁴⁵

Den katolska kyrkan var ett organiserat samfund som hade en ordentlig utbildning i jämförelse med de andra kristna samfundet i regionen. Kyrkan hade förutom de främsta skolorna i området även en vidareutbildning i Libanon. De var skrivkunniga och det är bl.a. därför vi har fler vittnesutsagor nedskrivna i nära tid från katoliker till skillnad från syrisk-ortodoxa och nestorianer. Det har medfört att mycket av det vi fått reda på om händelserna kommer från denna trosgrupp. Hur de valde att förmedla det

⁴³ Gaunt, 2006, s. 34 och Rhetore, 1916, s. 64, se även Armale, 1919, s. 166

⁴⁴ Gaunt, 2006, s. 171-172

⁴⁵ Ibid, s. 204.

de upplevde är självklart format av deras världsbild, den kristna martyrdöden är en del av den världsbilden.⁴⁶

Historiskt sett hade Storbritannien varit en av Ottomanska rikets främsta allierade men efter att den förstnämnde ockuperat Ottomanska landområden sökte Ottomanerna nya länder att alliera sig med, och Tyskland blev det främsta.⁴⁷ USA var till en början neutralt men som senare under kriget kom att gå in på ententens sida. Frankrike som var med och stödde ungturkarna under en tid, blev nu en av fienderna. Sett till de vittnesutsagor som används i denna uppsats, kan vi alltså se variationen i relationerna mellan vittnets nationalitet och Ottomanska riket.

2.2 Källmaterial och källkritik

Det tilltänkta källmaterialet är ett antal vittnesutsagor (i bokform) från personer med olika nationaliteter som berättar om händelserna. Människor som kommer från olika delar av världen har kanske olika sätt att förstå händelser beroende på deras erfarenheter och kultur. Min analys innebär inte att jag ska avgöra hur tillförlitliga källorna är när de beskriver eller bedömer händelserna. Jag ska analysera skillnaderna mellan dessa källor. Den handlar mer om att se hur de skiljer sig åt i rollfördelningen av människorna i vittnesutsagorna samt förklaringar till vad som kan påverka deras sätt att skriva om människorna i sina vittnesutsagor.

Samtidigt är det här komplicerat då det finns tre kategoriseringssystem som vittnena använder sig av när de betecknar personers roller i händelserna. De tre kategorierna är politiskt makt, etnicitet och religiös tillhörighet. Det kan t.ex. hända att ett vittne anger någon av rollerna i etniska termer men också religiösa, osv. De olika rollerna ses alltså utifrån dessa kategorier och det kan påverka sättet de ser på händelserna. Jag kommer i empirin att använda mig av de beteckningar som vittnena själva använder.

Berättelsernas brister och hur de kan ses i förhållande till denna undersökning kommer att ske utifrån det ovannämnda där deras relationer och personliga övertygelser mycket väl kan spela en roll i deras vittnesutsagor. Källkritiken av berättelserna kommer även att föras i empiridelen.

⁴⁶ Exempel från Arnale, 1919 “*Så gick hon och hennes son bort och fick ikläda sig segerskruden i evighetens härlighet.*”, s. 310, se även Rhétore, 1916, kapitel: ”Förövarna straffas”.

⁴⁷ Gaunt, 2006, s. 46-47

Ett troligt källkritisk problem som kan uppstå är källornas tendens. Jag ska göra en bedömning av tendensen i berättelserna och resonera kring vad det finns för tendenser som gör att vittnesutsagan påverkas. Syftet är som ovan nämnt att se på hur dessa vittnen fångar in det de upplever och se på skillnaderna mellan dessa vittnesutsagor. De fem ögonvittnena är alla förstahandkällor då alla har varit närvarande mellan 1915-1919 i området (alla förutom Noel var på plats 1915 när folkmordet pågick som mest), men samtidigt är deras vittnesutsagor en blandning av första - och andrahandskällor då de fått en stor del av informationen från andra.

Denna uppsats ska inte avgöra hur många det var som dog eller vilken intention förtryckarna hade. Vittnesutsagorna har valts utifrån att de har skrivits ner nära i tid till händelserna och är därför mindre påverkade av efterhandskonstruktioner. Det som tas upp är det som vittnena har upplevt och att de berättar om det som enligt dem har varit viktigt att berätta utifrån deras föreställningsvärld.

2.3 Tidigare forskning

Undersökningen ska ses som ett komplement till tidigare akademiska arbeten kring folkmordet under första världskriget som för det mesta har fokuserat på nationellpolitik, högsta beslutsfattare och frågan om vem som bär det ultimata ansvaret för vad som hände.⁴⁸

Om folkmordet 1915 finns det en omfattande forskning kring armeniernas öde men inte lika mycket om de andra kristna. De monografier eller uppsatser som jag anser kunna vara väsentliga i denna undersökning är David Gaunts *Massacres, Resistance, Protectors: Muslim-Christians relations in Eastern Anatolia During World War I* (2006) och Maria Karlssons kandidatuppsats ”*Narrating the Horrowing*” (2009). David Gaunt bok behandlar händelser och folkgrupper i områden som det tidigare inte har gjorts mycket forskning kring. I boken skriver Gaunt om hur vägen till folkmordet såg ut och hur det utfördes i de östra delarna av Anatolien i Turkiet. I förhållande till källorna om händelserna i Mardin där Gaunt visar på hur ett klimat av rädsla bland stadens befolkning infann sig och där vissa skonades medan andra dödades ställer Gaunt frågan ”*Var någon säker?*” Utifrån Rhétore och Noel visar han att alla kristna

⁴⁸ Donald Bloxham, *The great game of genocide: Imperialism, Nationalism and the destruction of the Ottomans Armenians* (2005); Peter Balakian, *The Burning Tigris: the Armenian Genocide and America's Response* (2004); Taner Akçam, *A Shameful Act: the Armenian Genocide and the question of Turkish responsibility* (2006); Vahakn Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (1995)

befolkningsgrupper i vissa områden mer än i andra drabbades lika mycket som armenierna.⁴⁹

Maria Karlssons uppsats behandlar dokumenten i *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire* som presenterade av James Bryce och Arnold Toynbee för det brittiska parlamentet i undersökningen av massakrerna i det Ottomanska imperiet. Hon undersöker varför och på vilket sätt det armeniska folkmordet skiljer sig åt i dokumenten. Hon tittar närmare på rollerna offer och vittnen och hur varje dokument beskriver och upplever folkmordet. Hon diskuterar bland annat om att vittnen utifrån inkluderade omfattade historiska, politiska och geografiska perspektiv och att vittnen inifrån främst inriktade sig på omgivningen, politik och människor. Som ett resultat av att offren brukar vara vänner eller medarbetare till vittnena betonas deras öden, enligt Karlsson, i dessa vittnesutsagor.⁵⁰

Denna studies bidrag till ämnet är att fördjupa sig i vittnesutsagor från två städer i sydöstra Turkiet, samtidigt som den ser på vilka roller de olika författarna ger personerna eller befolkningarna i sina vittnesutsagor och förklaringar till varför skillnader kan uppstå mellan dessa vittnesutsagor.

3. Empiri

I detta kapitel kommer vittnesutsagorna att presenteras var för sig, för att sedan se på skillnader och slutligen ge förklaringar till skillnaderna. Varje vittnesutsaga börjar med en kort sammanfattning av vittnesutsagorna för att sedan delas in i fyra delar där jag presenterar vilka personer eller befolkningsgrupper som ingår i de olika rollerna.

3.1 Jakob Künzler

Künzler som var schweizisk medborgare nämner att han från början var den enda neutrala parten som har sett händelserna från början till slut. Samtidigt nämner han att han drabbades av en inre konflikt i början av kriget då, han som tysktalande schweizare kände sig tysk. Han kände en lojalitet mot Tyskland som var allierat med ungturkarna. Då han varit med om och känt till uppsåten till dödandet av armenierna pratade han med en tysk konsul och uppmanade honom av hänsyn för det goda rykte

⁴⁹ Gaunt, 2006, s. 165, 175-176

⁵⁰ Maria Karlsson, "Narrating the Harrowing – An Investigation of the Narratives of *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916*", 2009.

som tyskarna hade, att göra allt för att stoppa det planerande dödandet av det armeniska folket.⁵¹

Künzler skriver i början av sin bok hur relationerna och stämningarna var i Urfa innan kriget började 1914. Dessa var spända mellan den muslimska majoritetsbefolkningen (2/3 delar) och de kristna. De förra såg sig själva, enligt Künzler, som underlägsna i mod och förmåga att uttrycka sig. Relationerna mellan armenierna och den muslimska befolkningen blev inte bättre av att de förstnämnda hade svårt att se fördelarna med att se turkarna gå in i ett krig där de såg tyskarna som ett folk som inte kunde vinna kriget. Künzler såg att turkarna förväntade sig armeniernas förintelse och att de utan tvekan skulle använda sig av kriget för att utföra denna. Under april och maj månad 1915 förvärrades situationen för armenierna i Urfa då lärare och respekterade familjer i staden fängslades.⁵²

Några armenier tog i rädsla initiativet att börja föra ett motstånd mot det som väntade dem. Motståndet började med att några polismän som kom in i de armeniska kvarteren för att leta efter vapen blev beskjutna. Detta medförde att staden delades upp i två delar där de som gick in i den andres kvarter förmodligen dödades. Enligt Künzler så agerade armenierna för det mesta i försvarssyfte. Gendarmerna som inte var närvarande i staden vid tillfället då motståndet började kallades in tillsammans med lokala kurdiska män för att slå ner motståndet. Dessa tillsammans med turkisk infanteri kunde slå sig igenom armeniernas barrikader. Armenierna hade enligt Künzler nog med mat för att hålla ut i månader, men det som i slutändan föll dem var att de inte var enade. Efter att huvudledaren för motståndet blev träffad av granatsplitter efter femton dagars motstånd började oenighet bland armenierna att uppstå om de skulle kapitulera eller inte. Den 16 oktober 1915 skedde kapituleringen och det efterföljande blev enligt Künzler början till slakten av armenierna i Urfa.⁵³

3.1.1 Förövare

Under 1914 andra hälft träffade Künzler på en av de ledande inom det ungturkiska partiet, Nefiz Bey, som talade om för honom att turkarna måste förinta armenierna helt och hållet eller fördriva dem, livet med dem inom imperiets gränser var absolut inget alternativ. Under deportationerna av arbetarbataljonerna var det gendarmernas

⁵¹ Künzler, 1920, s. 3-4, 12

⁵² Ibid, s. 3-12.

⁵³ Ibid, s. 32-42.

uppgift att deportera och göra sig av med arbetarna. En av överlevarna berättade för Künzler hur de turkiska gendarmerna slängde ned alla från en klippa, och gick sedan ner för att se till att alla var döda och göra slut på dem som inte dog av fallet. Samma vittne berättade om hur arbetarbataljonen tidigare attackerats av kurdiska bybor som sköt ihjäl två av arbetarna, en annan berättade hur araber eggades upp av sina fruar innan de gick ut för att medverka i mördandet. Den turkiska generalen som ofta nämns av Künzler var känd för sitt hat mot armenierna och straffade de flesta inte bara genom deportation och död, utan han lät dem som skulle möta döden torteras innan.⁵⁴

Turkarna och kurderna i staden ogillade att armenierna ifrågasatte Turkiets chanser att vinna kriget och hotade enligt Künzler dem varje dag med att säga, ”*Olycka till er armenier om fienderna till Turkiet lyckas sätta fot på turkisk mark! Inga inhemska armenier kommer att överleva; vi ska se till att det blir på det viset.*”⁵⁵

Förövarna ägnade sig inte bara åt att döda, utan i staden och främst ute i byarna där armenierna under deportationen passerade blev de bestulna på sina ägodelar och avklädda, oftast skedde detta innan massavrättningarna.⁵⁶

I Künzlers vittnesutsaga ser vi hur förövarna beskrivs utifrån de tre olika kategorierna där ungturkarna med politisk makt var de som ville göra sig av med armenierna. Den 10 augusti kom två högt rankade medlemmar från den ungturkiska kommittén, Ahmed och Halil Bey, till Urfa. Det rapporterades att de hade kommit från Konstantinopel och åkt genom Anatolien för att ge order om dödandet av armeniska män och pojkar, samt evakueringen av de kvarvarande kvinnorna och barnen. Det första dessa två gjorde var att evakuera alla i fängelset till Diyarbakir, dagen efter fick alla reda på att ingen klarat sig. De fanns även etniska förövar enligt Künzler och där finner man en del turkar, araber och kurder. Även en del muslimer som Künzler inte nämner någon etnicitet på går att finna hos förövarna i hans vittnesutsaga.⁵⁷

3.1.2 Offer

Den högste prästen för armenierna i staden som ända in till början av augusti kunde röra sig fritt kallade Künzler till sig för att beskriva den stora faran och svårigheterna

⁵⁴ Künzler, 1920, s. 7,17,20,43.

⁵⁵ Ibid, s. 11.

⁵⁶ Ibid, s. 28-30.

⁵⁷ Ibid, s. 16.

hans folk stod inför, och sade till honom att allt var slut, ”*Jag har ingen som kan hjälpa mig. Vi armenier är dödens barn. Jag har också bara några dagar till att leva.*” I de sista dagarna av juli fick Künzler höra avskyvärda rykten om att män och pojkar ner till 12-års ålder hade blivit slaktade.⁵⁸

Arbetarbataljonen var en av de första som skickades iväg för att arbeta först och sedan möta döden. Deras öde slutade med att de sköts ihjäl eller kastades nedför en klippa.⁵⁹ Künzler tar upp flera exempel på hur offren behandlades av förövarna, bland annat hur en skraddare vid namn Hagop sköts i huvudet av Ahmed Bey när han bad för sitt liv. En portvakt som hade jobbat i sjukhuset kom en natt till Künzler täckt av blod och bad Künzler om en plats att dö. De flesta av dem som mirakulöst överlevde berättade för Künzler om hur de inte klarade av lidandet och synen att se sina barn lida och önskade därför oftast en snabb död. Vissa bad om gift, andra önskade att de blev träffade av stenar som kastats ner i brunnen som de lämnades att dö i.⁶⁰

De europeiska tidningarna rapporterade knappast något om att samma ungturkar som ville förrinta armenierna samtidigt ville fördriva kurderna från det som egentligen enligt Künzler var övre Armenien. Detta genomfördes med förvändningen om att de, som tidigare sagts om armenierna, var ett folk som kunde hjälpa fienderna och som kunde gå över till den ryska sidan. Intentionen från ungturkarnas sida var enligt Künzler att hindra kurderna från att bege sig tillbaka till sina hem och istället assimilera dem i innersta Anatolien. Behandlingen av dessa deporterade kurder skiljde sig avsevärt från de armeniska deportationerna, de trakasserades eller led inte på vägen. Men då lokalbefolkningen på vägarna var rädda för kurderna och var rädda om sina sinande förråd frös och svalt många ihjäl då deportationerna skedde under vintertid. Araberna var enligt Künzler också en måltavla för deportationer av ungturkarna men planen att deportera dem lyckades inte då araberna var svåra att hantera.⁶¹

Künzler beskriver offren nästan uteslutande utifrån den etniska tillhörigheten. Han skriver att armenierna huvudsakligen var de som drabbades men att det inte bara var de utan även kurder och till viss mån araber men där myndigheterna inte lyckades. Syriska ortodoxa och katoliker drabbades också men Künzler ser inte denna grupp som offer, utan de drabbades i början för att de blandades ihop med armenierna.

⁵⁸ Künzler, 1920, s. 15.

⁵⁹ Ibid, s. 17-19.

⁶⁰ Ibid, s. 28, 28, 51.

⁶¹ Ibid, s. 55, 67-69.

Skillnaden mellan hur han ser på behandlingen av dessa offer är markant i hans vittnesutsaga. Armenierna var en utpekad folkgrupp som skulle utplånas från turkisk mark, kurderna blev offer genom en omförflyttning från nordöstra Turkiet till sydöstra där många dog i deportationerna. Syrisk ortodoxa och katoliker blev offer genom att den första ordern av Ahmed och Halil Bey misstolkades vilket fick den muslimska befolkningen i staden att i början ge sig på alla kristna istället för bara armenierna.⁶²

3.1.3 Åskådare

När arbetarbataljonen som ovan nämnt deporterades kom de fram till en kurdisk by där de stannade för att övernatta, fångarna delades jämt ut mellan husen.⁶³ I den berättelse han fick ta del av handlade inte kurderna på något sätt, varken för att beskydda eller för att hjälpa förövarna. Från en syrisk man fick Künzler höra om hur den andra bataljonen separerade armenierna från de syriska männen och hur de förstnämnda inom femton minuter leddes iväg och som aldrig mer syntes igen. I en annan kurdisk by som de deporterade armenierna passerade för att försöka få lite vatten ville kurderna, trots att fångarna var nakna, ha pengar.⁶⁴

De syrisk-ortodoxa och katolikerna i Urfa som gömde några få armenier i sina hem rättade sig, speciellt för att de levde som en minoritet bland muslimerna, efter myndigheternas order om att de som gömmer armenier riskerade att själva bli deporterade.⁶⁵

Bland åskådarna hittar vi människor från alla befolkningsgrupper och det är utifrån den etniska tillhörigheten igen som Künzler beskriver åskådarna, men en stor del av dessa var till en början beskyddare och blev åskådare då deras egen säkerhet hotades av att hjälpa armenierna. Med detta sagt kommer många av dem som nedan presenteras som beskyddare redan ha nämnts som åskådare.⁶⁶

3.1.4 Beskyddare

Efter att arbetarbataljonen upphört där de flesta hade dödats kom en kurdisk affärsman som var vän med en av de döende. Han viskade till sin vän att gömma sig

⁶² Künzler, 1920, s. 21-22, 67.

⁶³ Ibid, s. 17.

⁶⁴ Ibid, s. 21, 31.

⁶⁵ Ibid, s. 57

⁶⁶ Ibid, s. 57-58.

bakom en sten därför att han inte kunde rädda honom i dagsljus. Vittnen som berättade detta för Künzler visste aldrig om han lyckades med räddningen.⁶⁷

Alla muslimer i staden ställde sig inte bakom den första mobbens attack mot de kristna den 19 augusti som uppvigglades av Ahmed och Halil Bey. Många välmenande muslimer uppmanade armenierna att gå hem innan mobben nått fram till dem. En turk hade gömt Künzlers apoteksassistent och hämtat honom dagen därpå. En armenisk kvinna som jobbade hos Künzler berättade för honom hur hon under deportation hade blivit omhändertagen av araber och för att sedan få hjälp av dem att komma tillbaka till Urfa. En annan arab som jobbade hos Künzler misshandlades för att berätta om var det fanns gömda armenier i Künzlers sjukhus, men förrådde enligt Künzler aldrig sjukhuset och armenierna.⁶⁸

Flera av de ledande tjänstemännen i staden valde att inte följa order från de ungturkiska ämbetsmännen som de flesta muslimer, syrisk ortodoxa och katoliker rättade sig efter. En av dem som fick ställas inför rätta för att ha gömt armenier var chefsdomaren i Urfa. Han hade tidigare flyttats från en annan stad för att han protesterat mot fördrivningen av armenier. Efter det att myndigheterna med hjälp av polisen drivit bort de gömda armenierna i hans hus tvekade inte chefsdomaren att några dagar senare ta in andra armeniska flyktingar i sitt hus. Künzler hade inte sett någon ädlare man än denna man som hjälpte både armenier och kurder och för att han alltid arbetade för att lätta på armeniernas svåra situation blev hans smeknamn, den armeniska prästen.⁶⁹

Bland de utländska beskyddarna fanns det amerikanska missionärer, en dansk kvinna med flera som gav många armenier en tillflyktsort i sina hus efter attackerna den 19 augusti. Men det fanns även tyska och schweiziska ingenjörer som protesterade mot att flera av deras armeniska arbetare som jobbade med järnvägar skulle deporteras och hjälpte dem på det viset att undgå döden, åtminstone tillfälligt.⁷⁰

Bland beskyddarna fanns de som hade olika intentioner med att hjälpa armenierna. Då vissa gjorde det av medlidande fanns det andra som gjorde det av egenintresse, detta skedde speciellt ute i byarna.⁷¹

⁶⁷ Künzler, 1920, s. 19, 59.

⁶⁸ Ibid, s. 21, 24, 27.

⁶⁹ Ibid, s. 57-58, 75.

⁷⁰ Ibid, s. 32, 65.

⁷¹ Ibid, s. 75.

I beskyddarrollen kan vi precis som i förövarrollen se hur alla tre kategorier går att finna, chefsdomaren med politisk makt, kurder som etnicitet och muslimer i staden som religiös tillhörighet. Många personer speciellt de som hade vänner bland armenierna var till en början beskyddare som sedan efter att de hotats av myndigheterna blivit mer passiva. Men vissa trotsade ordena från myndigheterna och fortsatte att hjälpa många armenier genom att t.ex. gömma dem i sina bostäder.⁷²

3.2 Ishak Armale

Armale var en katolsk präst född och verksam i Mardin mellan 1912-1919 och tar i sin bok upp vad som drabbade de kristna i Turkiet och Mesopotamien, särskilt Mardin i detalj 1895 och mellan åren 1914-1919. Armale med sin katolska tro skriver om Frankrike som den älskade kyrkans äldsta dotter och ägnar ett kapitel åt de drabbade som kände en särskild tillhörighet med Frankrike, han lyfter också fram européernas skicklighet i all slags teknik och jämför den med turkarnas uppfinningar av ”djävulsverktyg”.⁷³ När det kom till Turkiets allierade Tyskland skriver Armale om att hur väl än de försökte behandla järnvägsarbetarna aktade de sig för att ”*hjälpa de kristna under förföljelserna under katastrofen.*” De lämnade även sina arbetare i sticket då de lovade anhöriga till deras arbetare att hjälpa befria dem. Armale hörde även att den tyska konsuln friköpte en grupp armenier som kurder höll fångna men bara för att senare lämna ut dem till fienden (turkarna). På Tyskland lade Armale ett stort ansvar och det kan man se när han skriver att ”*Ty Turkiet kunde inte ta ett steg och ett råd, inte ratificera ett dekret eller fälla en dom utan Tysklands vetskap, rekommendation eller meningsyttring.*” Vidare skriver Armale att Tyskland överskred alla gränser i sitt svek mot de kristna när de lät turkarna begå skändligheter och att straffet att förkastas ut ur nationernas gemenskap var förtjänat och det som Gud ger för förtryck och aggression.⁷⁴

Armale är väldigt detaljerad när det kommer fram till namn på förövare och offer och är väldigt noga med att lyfta fram trons betydelse för offren och hur när denna inte överges blir den slutgiltiga anledningen för många människors död. Han tar även

⁷² Künzler, 1920, s. 32, 57-58, 65.

⁷³ Armale, 1919, s. 165, 308, 436, 470.

⁷⁴ Ibid, s. 80, 83, 446-447.

upp hur förövarna i sin taktik och för att inte skapa ett gemensamt uppror låter vissa samfundsmedlemmar utebli från deportationer och masslakt.⁷⁵

3.2.1 Förövare

Armale ägnar ett kapitel åt att berätta om vilka de värsta förbrytarna var och vad de gjort sig skyldiga till. Om Rashid Bey, Diyarbakirs guvernör nämner Armale att ”*Han var roten till ondskan och initiativtagaren till oron... Han skickade brev till städerna och byarna för att uppegga stammarna mot de kristna.*”⁷⁶ Rashids sändebud Zulfi och hans propagandist Fayzi besökte Mardin och dess byar för att hetsa stammarna att slakta alla kristna, de fick full frihet att plundra och begå alla slags skändligheter. Om straffavdelningschefen Halil Adib skriver Armale ”*Han var de falska ryktenas näsa, ..., vars like i ondska sällan skådats under solen.*”⁷⁷ Mutasarrif Bedri berikade sig på de kristnas egendomar, med honom växte hyckleriet, vidgades klyftorna och förvärrades förtrycket och despotin enligt Armale. Diyarbakirs kommissarie Memduh silade de kristna genom förräderiet och förtryckets skål, ”...*må Gud göra hans tryne ännu fulare. ... Han väckte uppseende genom sin brutala uppsyn, tjocka nacke och en sådan fulhet att hundarna började skälla så snart de fick syn på honom.*”⁷⁸ Armale fortsätter med att beskriva förövarna. ”*De tillfångatog, dödade, rövade egendom och ägnade sig åt alla de utsvävningar djävulen kan ha intalat dem.*”⁷⁹ De ovan beskrivna förövarna var de som hade inflytande och makten att påverka, men det fanns fler förövare med mindre inflytande som var delaktiga.

Fayzi avslöjade Rashids tankar för de ledande runtom Mardin och förklarade för dem att tiden för att rädda Turkiet ifrån deras nationella fiender har kommit, dvs. de kristna. De förkunnade den 24 maj att alla kristna inom 24 timmar var tvungna att lämna ifrån sig sina vapen, men de var fullt medvetna enligt Armale att de flesta kristna inte hade några vapen.⁸⁰

Kurder beskrivs som glupska människor som är väpnade till tänderna med svärd och som det vattnas i munnen på när de tänker på allt guld, silver och kläde som de kristna äger. Ett vittne berättade om att kurderna inte nöjde sig med bytet de fick av offren utan att de skar upp magar, drog ut inälvor, undersökte kvinnors flätor (för att

⁷⁵ Armale, 1919, s. 165.

⁷⁶ Ibid, s. 149.

⁷⁷ Ibid, s. 150, 151.

⁷⁸ Ibid, s. 152.

⁷⁹ Ibid, s. 154.

⁸⁰ Ibid, s. 143.

se efter gömda pengar) och den stackaren som hade en guld tand fick den utdragen innan innehavaren dödats. I den femtiomanna milis som skapades skyndade sig Mardins muslimer att ingå enligt Armale.⁸¹

När Armale beskriver förövarnas drag beskriver han hur de betraktade de kristna ”...som lägre stående än skosulor och det orenaste man kunde tänka sig.” Han skriver om att dessa förövare var människor som ”...studerat lögnens och hyckleriets metoder, så att de överträffade själva djävlarerna i deras djävulskhet och vilddjuren i deras rovlystnad.”⁸² När den armenisk-katolske biskopen Maloyan höll på att förhöras bad en av förövarna honom att överge sin tro för islam, då Maloyan vägrat sa en av förövarna till honom, ”Så du uttrycker förakt för vår religion i en officiell lokal. Vid Gud, jag skall tortera dig så mycket jag kan och få dig att smaka en våldsamt död.”⁸³

Ibland kunde förövarna spela teater som Armale beskriver, ett exempel är när muslimska kvinnor får ge den första kolonnen med fångar mat innan de ska deporteras, allt för att lura befolkningen och vilseleda dem in i det sista och gav dem vissa förhoppningar om att deportation inte direkt innebar döden.⁸⁴

Kurdiska stammar som vid 1895 beskyddat de kristna deltog vid 1915 i övergreppen på de kristna, en femtiomanna milis skapades för att hjälpa de reguljära trupperna att döda kristna. Imamer, hövdingar, sufier, predikanter, domare och heliga svek och hycklade också sig i hög grad enligt Armale. Men alla hetsades på ett eller annat sätt mot de kristna, om en del kurder skrev Armale att de hetsades mot de kristna och att de bara var intresserade av att tillvälla sig andras egendomar.⁸⁵

De politiska förövarna var de som enligt Armale hade inflytande och makt att ta beslut och de som han beskriver detaljerat, etniska och religiösa förövare var de som hade mindre inflytande men var trots det lika delaktiga enligt Armale.

3.2.2 Offer

”För vår älskade kristna tros skull plågades och slaktades vi.”⁸⁶ Armale koncentrerar sig för det mesta på kyrkomännens lidande när han skriver om offren. Armale skriver om hur den armenisk-katolske ärkebiskopen Maloyan torterades innan han tillsammans med den första kolonnen deporterades och dödades. I ett brev skrev

⁸¹ Armale, 1919, s. 133, 187, 281.

⁸² Ibid, s. 159-160.

⁸³ Ibid, s. 174-175.

⁸⁴ Ibid, s. 183-184.

⁸⁵ Ibid, s. 155, 158, 318-319.

⁸⁶ Ibid, s. 88.

Maloyan till sina medlemmar om hur de ska be för honom till Gud för att ge honom kraften och modet att genom hans nåd och kärlek ta sig igenom martyrskapets prövning. En annan kaldeisk präst, Hanna Shoha, behandlades på ett förskräckligt sätt där han fick utså tortyr tills han enligt Armale, ”...*gav upp andan till sin Skapare.*”⁸⁷

Efter att den andra kolonnen gav sig iväg utfärdade sultanen en amnesti för alla kristna förutom armenierna, det medförde att alla katoliker, kaldéer och protestanter frigavs och enligt ett vittne berättade de armeniska prästerna som fick vara kvar i fångelset till de andra som blev frigivna att visa barmhärtighet, att minnas dem och att försöka rädda dem. Vittnet berättade hur han plågades i hjärtat och fick senare veta att armenierna några dagar efter förts bort och dödat. De frigivna som undkom döden den dagen dog senare till följd av plågor och skräck som de tillfogats i samband med deras tid i fångenskap.⁸⁸

Det var inte bara under deportationerna som dödandet ägde rum utan även inne i staden. En muslim hade efter att ha blivit besviken på en kristen, torterade honom i sin trädgård och bjöd in folk för att enligt Armale njuta av den fasanfulla anblicken Han skar med sin dolk av offrets senor och kött tills den unge mannen gav upp andan efter den vidrigaste vanära och plåga.⁸⁹

Från ett kloster där Armale såg den första kolonnen ge sig av skrev han om offren;

Jag ser dem leda er som herdar stillsamma lamm till slaktplatsen, fast här går det ett våldsamt och brutalt till. Jag lyckoönskar er, ni som offerar er för Herren Messias skull, den lysande klara trons söner. Blicka upp mot Gud, vår allmänneliga kyrkas barn. Den kan vara stolt över er. Era välsignade namn kommer att läsas upp vid de heliga altarna.⁹⁰

Armale ser alla kristna som offer, men i Mardin skonades jakobiterna för att lugna ner de kristna och för att undvika ett uppror. De som mest drabbades mest var armenierna där den armenisk-katolske ärkebiskopen Ignatios Maloyans öde beskrivs detaljerat. Allmänt skriver Armale hur rädslan tog tag i de kristna inte minst p.g.a. de tidigare olyckor och förluster de drabbats av innan. När väl den nye mutasariiffen (styresmannen) Halil Adib fick ta över efter Hilmi Bey beordrades det att deportationerna skulle sätta igång. I den första kolonnen uppgick de döda enligt

⁸⁷ Armale, 1919, s. 136, 139, 141.

⁸⁸ Ibid, s. 219-220, 238.

⁸⁹ Ibid, s. 144.

⁹⁰ Ibid, s. 186

Armale till 417, den andra 99, den tredje 600, detta var bara män och utgjorde den första vågen av attacker mot de kristna. Efter att de kristna männen kraftigt decimerats började förövarna att deportera kvinnorna och barnen i vad Armale beskriver som kvinnokolonner.⁹¹

Armale ger oss i siffror hur många som deporterades och vilken etnicitet/trosgrupp kyrkomännen hade, men har skriver även om offren som kristna och nämner inte vilket samfund de tillhör. Offren hos Armale beskrivs alltså utifrån sin etnicitet och religiösa tillhörighet.

3.2.3 Åskådare

Sedan de syrisk-ortodoxa (jakobiterna) släppts ut ur fängelset den 7 maj 1915 tackade de regeringen och önskade denna en seger i kriget. Vid ett tillfälle när myndigheterna skickade soldater för att gripa armenier samlades jakobiterna i sin kyrka, frågade en katolik om orsaken till varför de gömde sig och fick svaret att de inte ville blandas ihop med armenierna. En imam beklagade enligt Armale kvinnorna och barnens öde och sade att de begick handlingar som avvisas av islam, alla muslimer, alla nationer, kristna och judar, dessa illdåd gjorde ingen nation som räknade sig som civiliserad.⁹²

Det finns både muslimer och kristna bland åskådarna i Armales vittnesutsaga med en viss skillnad mellan dessa. De muslimska åskådarna ville inte delta eller beskydda de kristna under övergreppen, medan de kristna som ville beskydda själva kunde istället bli offer. Den jakobitiska församlingen var i Mardin sedda som åskådare av Armale trots att de i början fängslades tillsammans med övriga kristna. Det som fick dem att hamna i åskådarrollen åtminstone i Mardin⁹³ var för att förövarna kom att tänka om när de fängslade alla kristna. De ville inte riskera ett uppror och till följd av detta frisläppts jakobiterna efter att en summa betalats till myndigheterna.⁹⁴

Precis som i offerrollen kan vi se hur personer och folkgrupper bland åskådarna i Armales vittnesutsaga beskrivs utifrån sin etnicitet eller sin religiösa tillhörighet.

⁹¹ Armale, 1919, s. 130, 179, 236, 262.

⁹² Ibid, s. 166, 277-278.

⁹³ Runt om i byarna skonade inte myndigheterna jakobiterna på detta sätt utan de led lika mycket som de andra kristna.

⁹⁴ Armale, 1919, s. 165.

3.2.4 Beskyddare

Hilmi Bey var enligt Armale en av de klokaste och mest förstående bland Mardins mutasariffer.

Han var omtänksam, högsinnad, och konsekvent i sitt goda handlande. Han verkade för lättnader för minoriteterna./.../ Han försvarade de kristna så länge han kunde. Men den illasinnade guvernören (Rashid Bey, min anmärkning) ville ovillkorligen avsätta honom och utnämnde som vi redan nämnt Halil Adib i hans ställe.⁹⁵

När Rashid uppmanade Hilmi att arresterade de kristna ledarna och sätta dem i fängelset svarade Hilmi, enligt Armale, honom med att han inte såg några skäl till varför Mardins kristna skulle arresteras och gick därför inte med på hans begäran. Shefik Bey, den andre gode mutasariffen i Mardin, blev också avsatt då han lade ner mycket möda på att mildra kristnas lidande och skona kvinnor och barn. Hidir Tjalabi Komere och Tahsin Bey hjälpte till att hålla femtiomanna kompaniet borta från de kristna samtidigt som de räddade en stor grupp fängslade kristna. Saib Efendi och Muhlis Bey förvarnade upprepade gånger de kristna om illdåden som planerats och hjälpte flera kristna att undgå döden. De resterande beskyddarna var välsinnade vänner till de kristna.⁹⁶

Beskyddarna utan något inflytande var t.ex. lokala kristna som gav mat åt de deporterade, samt en beduin som hjälpte en kvinna och hennes barn att undkomma döden genom att vårda dem och sedan släppa iväg dem.⁹⁷

Armale ägnar ett kapitel åt att tacka de män som under svåra tider hjälpte kristna och gav dem frihet. Beskyddarna han nämner i kapitlet ”*Barmhärtiga personligheter*” är sådana som hade inflytande och bortsett från dem fanns de inga fler som ”...försvarade de kristna eller försökte mildra deras fruktan utom sådana som saknade inflytande.” Bland dessa med inflytande nämner Armale Hilmi Bey Mardins mutasariff (styresman), Shefik Bey, även han mutasariff i Mardin, arkivchefen Muhlis Bey, gendarmerichefen Tahsin Bey, Faris Tjalabi, kommunchef Hidir Tjalabi Komere, Kamil Efendi och hans tre bröder, skuldförvaltningens direktör Saib Efendi och Abdulrazzak Tjalabi Dabbagh.⁹⁸

⁹⁵ Armale, 1919, s. 165

⁹⁶ Ibid, s. 145.

⁹⁷ Ibid, s. 214, 276.

⁹⁸ Ibid, s. 455-458.

Armale skriver mest om beskyddarna med politisk makt. Men han nämner också en beduin (etnicitet) och lokala kristna (religiös tillhörighet) som beskyddare, men däremot finns inte muslimer som en religiös grupp med i beskyddarrollen.

3.3 Raphael N. Andrus

Den amerikanske protestant missionären Andrus delar upp sitt uttalande i tre delar, en där han berättar om vad han själv sett med egna ögon, den andra om vad ögonvittnen berättat för honom och den tredje som är hans egen berättelse om tragedin i Midyat (en stad 70 km öster om Mardin) baserad på fakta hämtade från andra ögonvittnen.⁹⁹

3.3.1 Förövare

Myndigheterna använde enligt Andrus en syrisk kyrka som ett sjukhus för de sjuka, utmattade och de som inte kunde fortsätta deportationerna. Men däremot gav inte myndigheterna dem någon mer uppmärksamhet, utan lät dem sakta dö i kyrkan.¹⁰⁰ Från ögonvittnen som alla förutom ett var protestanter fick Andrus veta att kurder utanför Mardin inte assisterade myndigheterna i deportationerna utan att de bara gjorde det i dödandet och plundrandet. Han fick även från ett vittne veta att kurder tolkade deportationerna och dödandet av armenierna som ett påbud mot alla kristna.

Efter de två första deportationerna av män i Mardin fick Andrus höra att ett anfall mot Midyat förbereddes med soldater från Mardin tillsammans med lokala kurder. Detta efter att 70 av de ledande männen i staden hade tillfångatagits och mördats i bergen. Invånarna i staden höll ut i en vecka för att sedan dra sig tillbaka till en närliggande by (Ain Werd). Efter att förövarna insåg att de inte kunde inta byn sökte de förhandla med befolkningen från Midyat.¹⁰¹

Enligt Andrus var förövarna myndigheterna, lokala kurdiska bybor och turkiska soldater från Mardin. Deras uppgifter skiftade då myndigheterna med hjälp av gendarmerna skötte deportationerna, kurdiska bybor attackerade människorna under deportationerna och de turkiska soldaterna användes där motstånd fanns.¹⁰²

Förövarna i Andrus vittnesutsaga är de med politisk makt och de som nämns med sin etniska tillhörighet, däremot skriver han inte om förövarna utifrån deras religiösa tillhörighet.

⁹⁹ Andrus, 1917, s. 97-103.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

3.3.2 Offer

Då Andrus skriver om offren berättar han om hur han kunde se armeniska kvinnor och barn, tillsammans med några gamla män, som drevs ut ur staden och nedför slätten där man ifrån staden kan se hur de flesta av dessa människors ben bleknade bort där de föll. Han nämner hur protestantiska armenier bad honom att rädda dem medan han inte ens var tillåten att gå ut med mat till dem. Flera ammande barn som hade lämnats av sina mödrar innan deportationerna blev omhändertagna av Andrus och hans medarbetare, även en gammal kvinna som hade flytt från en grupp deporterade togs emot för skydd.¹⁰³

Från kyrkan som användes som ett sjukhus tilläts människor från den nedre avdelningen i Andrus förening att gå dit och ge dem mat. Andrus skriver att de skickade dit en delegation och räddade en av de sjuka som var lärare, gömde henne och behandlade henne tills hon blev frisk. Av dem som var tagna nedför slätten blev vissa skjutna, knivhuggna eller slagna och sedan kastade att dö i torra vattencisterner. De som kom till medvetande kröp ur behållarna och släpade sig smärtsamt själva från slätten till föreningens sjukhus för att Dr. Thom skulle behandla deras sår.¹⁰⁴

Efter den första gruppens fängslande hade Andrus tillfället att gå till fängelset, där männen var instängda, för en finansiell transaktion med en av fångarna, en ledande armenier och en av de främsta köpmännen i staden. Andrus blev häpen när han fick se hur mannen hade lidit efter misshandel, då hans fotsulor var så ömma och mörbultade att han gick med svårigheter och uppenbarligen med smärta.¹⁰⁵

Armenierna (katolska) tillsammans de syriska protestanterna och katolikerna är de som Andrus för det mesta anger som offer i sitt vittnesmål, men det fanns även syrisk ortodoxa offer utanför Mardin och ute i småstäderna och byarna. Med andra ord skriver inte Andrus om offren utifrån beteckningen ”kristna” utan använder sig av deras etniska/trosgrupps tillhörighet.¹⁰⁶

3.3.3 Åskådare

En protestant berättade för Andrus att när lokala kurder kommit och attackerat hans by var han i Mardin i affärer. I lärdom av vad som höll på att ske drog han sig tillbaka till byn. Han undkom de lokala kurdernas illdåd genom att han hade låtit sitt skägg

¹⁰³ Andrus, 1917, s. 97-98.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid, s. 97-103.

växa ut och hade på huvudet en kurdisk huvudbonad, på det sättet lyckades han undkomma döden, genom att bli misstagen för att vara kurd men fick samtidigt se hur kurder dödade de försvarslösa kristna.¹⁰⁷

Andrus skriver inte mycket eller direkt om personer eller folkgrupper som åskådare utan den enda som nämns är protestanten som kopplades till händelserna, och som möjligen skulle hamnat i en annan roll om omständigheterna varit annorlunda.

3.3.4 Beskyddare

Muslimska och kristna kvinnor fick vid den första kolonnens deportation ge en grupp människor mat och tala med dem, men detta var enligt Andrus ett undantag. Den muslimska målaren Sheikh Daod tog emot två pojkar och en flicka från en Diyarbakir deportation och höll dem hemma hos sig.¹⁰⁸

På vägen när Andrus blev utvisad ur landet kunde han varje dag, från konvojen, räkna fram till cirka 100 gravar och obegravda armeniers kroppar vid vägkanterna, även gendarmerna var kraftigt rörda av synen enligt Andrus. Vid ett tillfälle såg de en kvinna naken på rygg död och runt henne tre barn, den yngste nära döden av hunger och utsatthet. En av gendarmerna var så rörd av synen att han bestämde sig för att rädda två av pojkarna för att sedan ta dem till ett muslimskt barnhem.¹⁰⁹

Bland beskyddarna hos Andrus finner vi en del muslimer och två gendarmar. Gendarmerna ingår i maktapparaten men på låg nivå, de räddade barnen men till priset att de blev konvertiter. De kan inte ses som beskyddare i absolut mening men däremot som beskyddare på egna villkor där kravet är konvertering ifrån de räddade. Jag anser inte att de har en politisk makt utan bara är politikernas verktyg, och då faller den politiska maktkategorin bort och lämnar kategorin med religiös tillhörighet kvar. Beskyddare beskrivna utifrån sin etniska tillhörighet saknas i Andrus vittnesutsaga.

3.4 E. Noel

Den brittiske officeren Noel som var på ett politiskt uppdrag skrev en rapport om situationen i sydöstra Turkiet 1919 och vilka åtgärder Storbritannien bör ta utifrån den

¹⁰⁷ Andrus, 1917, s.101.

¹⁰⁸ Ibid, s. 97.

¹⁰⁹ Ibid, s. 98.

information han samlade på sig under resans gång. Rapporten innehåller information om folkgrupperna som lever i Diyarbakirs vilayet där Mardin ingår, deras inställning till en brittisk ockupation, logistisk information och rekommendationer till vilka lösningar som skulle underlätta britternas arbete i området.¹¹⁰

Noels har en positiv attityd till kurderna och deras självständighetssträvan, det är den kurdiska folkgruppen som britterna borde stödja i kampen för självstyre. I slutet av rapporten skriver Noel att fullständig rättvisa för de kristna kan säkras genom närvaron av en europeisk kommission, men att en sådan kanske inte behövs om man tillfredsställer kurdernas nationella anspråk. Redogörelserna från de kristnas massaker 1915 i Diyarbakir vilayet bygger enligt Noel på material hämtat från ett kort besök i Mardin och att åsikterna som uttrycks i dem speglar de lokala ståndpunkterna och kan möjligen ha snedvridits i många fall, speciellt vad gäller det allmänna politiska läget som ledde fram till massakerna.¹¹¹

3.4.1 Förövare

Efter Turkiets ingång i kriget på tyskarnas sida hade en tysk tjänsteman som intog en fientlig hållning mot de kristna ansett att de var ententens vänner. Han föreslog en massaker för turkarna som en legitim krigsmetod och så tidigt som i december 1914 hade en tysk i Mardin enligt Noel gjort gällande att Reichstag godkänt massakern på armenier som legitim med tanke på deras påvisade förräderi.¹¹²

De kristna soldaterna och gendarmerna skulle enligt en order från Istanbul avväpnas, officerarna fick avskeda sina kristna tjänare och i januari 1915 avskedades alla kristna statsanställda. I februari och mars samma år besökte turkiska tjänstemän stammarna och predikade öppet att de skulle döda de otrogna. I april och maj följdes detta av bildandet av en milisgrupp som beväpnades med gevär, svärd och en röd armbindel. Händelserna byggde enligt Noel på tidigare beslutad politik som gick ut på att deportera misstänka, tvångsarbete för de som påträffades med vapen och avrättning för alla som dömdes för förräderi. Men i praktiken hade det i hemlighet beslutats enligt Noel att alla tre ovanstående grupper skulle mördas.

Den beslutade politiken bygger på att det bildades en hemlig kommission med Talaat som ledare och Rashid Bey, Diyarbakir guvernör som en av de främsta

¹¹⁰ Noel, 1919, ingen sida.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

medlemmarna. Denna kommissions order var tvungna att följas annars hotade avsked från statliga uppdrag eller hårdare bestraffning. Detta förklarar, enligt Noel, varför två av guvernörerna i Mardin avsattes i snabb följd.¹¹³

Massavrättningarna gick till på det sättet att en karavan med de deporterade samlades ihop började röra sig mot ett okänt mål eskorterade av lokal milis (ovan nämnd), efter en tid omringades karavanen av lokala kurder. Officeren som hade ansvar för karavanen erbjöd de deporterade att bli avfallingar för att rädda sina liv, om de vägrade vilket var troligast delades de upp i grupper om 100 och fördes till platser där de lokala kurderna hjälpte miliseskorten till att tvinga de deporterade att klä av sig för att sedan kastas i brunnar och djupa diken som grävts tidigare. Gevär användes inte så ofta utan svärd och den kurdiska dolken föredrogs och i många fall hackades offren sönder utan att få nådastöten.¹¹⁴

Detta var proceduren som till en början åtföljdes enligt Noel men sedan smög sig olika varianter in, en var att dagen då de deporterade skulle ge sig av uppmanades de att föra med sig smycken och andra värdefulla föremål mot löfte om fri lejd, dessa föremål togs ifrån dem innan de lämnade staden. Mamdouk Bey som var poliskommissionär i Mardin sägs ha tjänat en stor summa på detta vis.¹¹⁵

Enligt Noel var ett utmärkande drag, som han inte bygger på några gissningar, att massakrerna organiserades från Istanbul och han beskriver de lokala och ”okunniga” muslimerna som bara redskap. Noel anser att de inte ska straffas utan de högt uppsatta ung-turkarna samt den lokale makthavaren som var lydiga medhjälpare och som berikade sig under processen. Noel ansåg att de ledande ville väcka människors blodtörst. Vidare ansåg Noel att turkarna försökte genom detta ge sken av de första massavrättningarna var lagliga och att senare lägga skulden på stammarnas religiösa fanatism, samt de nationalistiska stämningar som upprörts av armeniernas förräderi.¹¹⁶

En metod som turkarna använder sig av för att motverka både brittisk närvaro, en utredning av massakrer och kurdisk självständighet är att sprida rykten för att uppvigla kurderna mot de kristna som enligt propagandan är uppbackade av briter och för att sedan själva lösa problemet som de själva hade iscensatt.¹¹⁷

¹¹³ Noel, 1919, ingen sida.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

Andra förövare som finns i Noels rapport är tyskarna som uppmanade turkarna att göra upp med sina förrädare (armenierna), den ungturkiska regeringen, lokala kurdiska stammar och en muslimsk milis med män mellan 50-60 års ålder som inte inkallats till armén.¹¹⁸ Som vi ser beskriver Noel förövarna utifrån politiskt makt, etnicitet och religiös tillhörighet.

3.4.2 Offer

Patriarken för jakobiterna Elias beskrivs av Noel som en lismande prelat, beräknande och slug. Förvisso har jakobiterna i städerna lidit mindre än andra kristna grupper och lyckats anpassa sig till det turkiska styrets egenheter. När massakrerna beordrades blev de officiellt undantagna men enligt Noel förlorade regeringen i distrikten snabbt kontrollen (om de någonsin velat kontrollera) med följderna av att jakobiterna drabbades lika mycket som de andra kristna. Den romersk-katolska biskopen Gabriel Taponi beskrivs enligt Noel som en klipsk präst och i händelse av en brittisk administration skulle han vara besvärlig eftersom han är ambitiös och övertygad om att han kan utnyttja den brittiska förvaltningen på bekostnad av muslimska intressen. Kaldéernas biskop Israil var enligt Noel en välvillig och känslig gammal herre, allmänt tycks kaldéerna ha klarat sig bättre med muslimerna än de andra kristna samfundet.¹¹⁹

Noel skriver att de bevis som visade att armenierna varit illojala var osäkra, dokumenten som bevisar detta finns inte och de senare visar att inga avslöjanden om hemliga vapengömmor hittas. Även om det armeniska förräderiet kunde bevisas helt fanns det inga som helst argument som kunde koppla de andra kristna samfundet delaktighet. De kristna i Mardin trodde därför inte att de skulle anklagas för att vara illojala. Trots detta undkom inte merparten av de kristna i Mardin de följande massakrerna. Noel skriver ned en lista på antalet offer under de största massakrerna i Diyarbakir vilayet, den visar 96 000 jakobiter, 45 000 armenier (gregorianer), 1200 protestanter, 6000 armeniska romersk-katoliker, 2000 syrianska romersk-katoliker och 7000 kaldéer.¹²⁰

Offren i Noel rapport är de kristna (religiös tillhörighet) som drabbades under 1915, men det är även de kristnas situation i det rådande klimatet som diskuteras och

¹¹⁸ Noel, 1919, ingen sida.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid, se även 3.4.2 på hur offren behandlades.

hur britternas agerande kan uppvigla eller säkra de resterande kristnas situation. I Mardin träffade Noel de kristna ledarna för jakobiterna, romersk katoliker och kaldéer och för att tala med dem om deras situation och hur de behandlades under massakrerna.¹²¹

3.4.3 Åskådare

Flera kurdiska stammar ses av Noel som åskådare, men som tidigare möjligen var med och deltog i massakrerna. Ett exempel är när Noel besökt två kurdiska hövdingar och där en av dem som var fientlig mot britterna muttrade enligt Noel att britterna borde utrotas precis som armenierna, denna fientlighet kopplar Noel till den propaganda som spridits under en tid bland stammarna. En annan hövding var orolig för hämndaktioner eftersom han deltog i massakern på 900 kristna framhöll att han bara verkställde turkiska regeringens order. Dessa två exempel på kurder som deltagit i massakrerna är följden av order från myndigheterna. De flesta kurder som Noel tar upp i sin rapport är däremot inte kopplade till massakrerna, utan han skriver om deras inställning mot britterna och hur deras situation ser ut.¹²²

Vilka som ska ses som åskådare i Noels rapport beror på hur man ska se händelserna 1915 kopplade till den tid han besökte distrikten i sydöstra Turkiet. Flera av människorna, stammarna och befolkningsgrupperna som ses som åskådare har haft en bakgrund och del i massakrerna 1915. Vissa har troligen varit förövare under 1915 och detta kan mycket väl förklara fientligheten mot en kristen utredning av massakrerna, andra har t.ex. egendommar att förlora då de övertagit kristnas hus men vilket inte behöver betyda att de varit förövare.¹²³ De enda åskådarna Noel nämner i sin vittnesutsaga är kurder (etnicitet) och utelämnar de två andra kategorierna.

3.4.4 Beskyddare

Hilmi Bey och Shafiq Bey var de två guvernörerna i Mardin som avsattes då de vägrade att medverka i brotten mot de kristna, de beskrev de kristna som lojala. Mahmud Bey var ännu en man som hjälpte till att ge många armenier asyl under massakrerna 1915. Zeki Bey som var den nuvarande guvernören i Mardin 1919 var enligt Noel en motståndare till ungturkiska CUP och förefall för Noel att vara

¹²¹ Noel, 1919, ingen sida.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

tillmötesgående och redo att samarbeta för att rätta till oförrätterna som drabbats de kristna.¹²⁴

Noel nämner tre guvernörer med politisk makt i Mardin, två som under tiden massakrerna pågick vägrade att vara med i dödandet av den kristna befolkningen, en annan guvernör i samma stad vid Noels ankomst hade en uppriktig vilja att förbättra deras situation. Det fanns även en man som Noel nämner vid namn och som utifrån namnet troligen är muslim (religiös tillhörighet) som hjälpte armenierna.¹²⁵

3.5 Jacques Rhétore

Turkiet slöt sig, enligt den franske dominikanpatern Rhétore, upp på Tysklands sida i första världskriget för att bli av med det gamla kapitulationsavtalet med Frankrike, ungturkarna ville även kväva kristendomen inom sitt imperium för att grunda ett rent muslimskt rike. Den tyske kejsaren Wilhelm uppmuntrade turkarna och den tyska kulturen var enligt Rhétore detsamma som den ”grövsta kanonen”. Tyskarnas irritation och uppmaning till ungturkarna att göra sig av med armenierna berodde bland annat på att armenierna i parlamentet motsatte sig att Turkiet skulle ge sig in i kriget då de inte tyckte att Turkiet var starkt nog för att ta sig an trippelententen. Den ungturkiska regeringen uppmanade muslimerna till heligt krig med hjälp av fanatism, då de såg de kristna och främst armenierna som ententens sympatisörer och sina fiender. Flera tyskar med inflytande kommenterade angående den kristna frågan, vilket ledde till uppfattningen att Tyskland skulle stödja Turkiet och fanatikerna mot de kristna. Ungturkarnas skäl till att legitimera aktionerna mot armenierna var att de hade begärt reformer, men de icke-armeniska kristna hade ungturkarna inga skäl till att angripa och behandla dem som förrädare, de var lojala undersåtar mot regeringen som alltid betalade sin skatt utan att framföra några politiska anspråk. I Mardin som Rhétore tillbringade sin tid under förföljelserna hade muslimerna vid tidigare massakrer vägrat delta och framhöll att armenierna i deras stad varit lojala, när rykten om förföljelser 1914 kom upp på nytt trodde inte Mardins kristna att de hade något att frukta.¹²⁶

Rhétore fokuserar i sin vittnesutsaga på massakrerna i Mardin och hur den planerades, genomfördes och avslutades, men han skriver även om hur det såg ut i

¹²⁴ Noel, 1919, ingen sida.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Rhétore, 1916, s 13-21,48-49.

kringliggande städer och områden. Rhétorens uppgifter om antalet offer härrör enligt honom ”från förhärskande allmänna rykten och är därför osäkra” men han nämner att han försökt vara så kritisk som möjligt till uppgifterna.¹²⁷

3.5.1 Förövarne

Förövarna dödade inte offren i staden utan man samlade ihop grupper i kolonner, förde iväg dem nattetid och utfärdade utgångsförbud med döden som straff om någon bröt mot ordern. Massakrerna i Mardin förbereddes enligt Rhétore av Reshid Pascha guvernören i Diyarbakir. Han letade efter förevändningar för att angripa de kristna. För att få med Mardins muslimer på en massaker tog Reshid hjälp av parlamentsledamoten Hasan som tidigare hade låtit mörda sin armeniske konkurrent om parlamentsplatsen. När Hasan fann att de muslimska ledarna i Mardin var föga villiga att döda de kristna fick han dem efter ett tal att ”... skriva under ett dokument, som krävde avrättning av de kristna, eftersom de var regeringens motståndare, utlänningarnas vänner och hade gömda vapen.”¹²⁸

Efter den första kolonnens försvinnande och dödande hade muslimer kommit med motstridiga berättelser om vad som hänt dem och svurit att ljuga för de kristna om massakrerna på deras bröder, det enda bevis man hade på att de deporterade dött var att deras kläder setts på kurder några månader efter deras försvinnande. Mördarna gick enligt Rhétore fram ”så diskret eller med så skenbart sannolika lögnen att folk kunde förbli okunniga om hur de bortförda slutat sina dagar under många månader eller ännu längre.”¹²⁹

Tjerkesserna attackerade kolonner för att komma över offrens ägodelar. Det speciella med dem enligt Rhétore var att deras hustrur var sterila p.g.a. ingiften och att de fyllde sina byar med armeniska kvinnor för att föröka sin ras. Kvinnorna var de som massakrerades sist för att förövarna och deras medbrottslingar skulle täppa igen munnen på dem som kunnat avslöja deras illdåd.¹³⁰

I fångenskap och precis innan förövarna gjorde slut på sina offer hånade de de kristnas religion och gav dem chansen att leva vidare om de blev avfallingar och konverterade. Förövarna klubbade, skar upp magar med dolk, högg av halsar på

¹²⁷ Rhétore, 1916, s. 12, 61.

¹²⁸ Ibid, s. 50, 54.

¹²⁹ Ibid, s. 74-75.

¹³⁰ Ibid, s. 51, 56, 82, 94.

offren som vägrade, som sedan kläddes av och slängdes ner i reservoarer eller brunnar.¹³¹

Förutom tyskarna sågs även ungturkarna tillsammans med kurder och tjerkeser som delaktiga i dödandet av de kristna. Bland de ledande av förövarna i Rhétore vittnesutsaga hittar vi Reshid Pasha Diyarbakir guvernör, Bedreddin hans medhjälpare, parlamentsledamoten Hasan som övertalade staden muslimer att delta i förföljelserna, en verkställande kommitté som ställde sig över Mardins styresman, en kår av milismän bestående av tjuvar, banditer och mördare rekryterade bland kurder, gendarmerna och poliskåren, alla deltog i massakrerna mot de kristna.¹³² I sitt skrivande ser vi tydligt hur Rhétore beskriver förövarna utifrån de tre kategorierna.

3.5.2 Offer

I den första kolonnen kunde man enligt Rhétore finna alla ledande kristna, armeniska och syriska-katoliker, kaldéer och protestanter tillsammans de katolska armeniernas ärkebiskop Maloyan och nio präster. Sammanlagt var de 410 fångar som leddes iväg hopbundna två och två mot döden. Rhétore berättar om hur prästerna och ärkebiskopen behandlades under deportationen, Maloyan bad Gud om att ge folket som blivit kvar i Mardin styrkan, modet och tron för att klara av det fruktansvärda som de också skulle möta. Anfallen mot offren delades upp på så sätt att tre kolonner först med män i jämna mellanrum deporterades iväg och massakrerades, sedan var det kvinnornas och de resterande armeniska familjernas tur att få dela samma öde.¹³³

I den andra kolonnen som också bestod av kristna från alla konfessioner (utom jakobiterna) skriver Rhétore om hur de i början när de satt i häktet fick göra smutsjobb och hur de bad med varandra. Till en början skickades denna kolonn under samma förhållanden som den första och vid en anhalt separerades 75 av de mest framstående fångarna för att föras bort och möta döden. Resterande samlades för att be då de visste att de snart skulle få möta samma öde. När kolonnen åter satts i rörelse fick de plötsligt syn på en ryttare som ropade att sultanen beordrat amnesti för alla icke-armenier, detta möttes enligt Rhétore som en kalldusch för många, ”*ty de såg sig gå miste om den evighetens krona som de redan trodde sig vidröra.*”¹³⁴ Trots sultanens amnesti för icke-armenier hade den verkställande kommittén befogenheten

¹³¹ Rhétore, 1916, s. 69, 87.

¹³² Ibid, s. 51.

¹³³ Ibid, s. 53-55, 139.

¹³⁴ Ibid, s. 58-64.

att göra vad den vill, då den inte kunde döda icke-armenier utpressade den stora summor i utbyte mot att de inte skulle behöva ruttna i fängelset. Så trots att icke-armenier inte längre fick dödas kunde de plågas och plundras efter behag.¹³⁵

I den tredje slakten av Mardin män drabbades nästan alla armeniska män som ännu inte hade berörts, de fördes bort i talrika kolonner och avrättades på vägen. Här kunde man finna många armeniska män som var anställda i armen som militära arbetare och under utplåningen av armenierna skriver Rhétore hur han fick höra om de *”fruktansvärda lidanden som dessa offer ibland måste genomgå. Andra talade om deras beundransvärda ståndaktighet.”* De flesta av offren kunde med bekännelsen *”jag är muslim”* klara sig från döden men ingen uttalade orden och dog som kristna tillsammans med sina präster som enligt Rhétore hade stärkt deras mod med uppmuntran och religiös tröst.¹³⁶

Inte ens kvinnorna fick undgå döden och enligt Rhétore var deras situation ofattbar. Det han nämner mest är deras ståndaktighet och hur de ibland självmant valde döden istället för att utsättas för skam eller bli avfallingar. Rhétore skriver bl.a. *”ty det var inte döden som de såg vid sin färds slut utan martyrernas vackra krona.”*¹³⁷

Massakrerna på de kristna i Mardin krävde, där Rhétore skriver utifrån etnicitet och religiös tillhörighet, offer hos alla kristna konfessioner utom jakobiterna, framför allt drabbades de katolska armenierna.

3.5.3 Åskådare

En vänligt sinnad muslim sade enligt Rhétore till de kristna *”Ja, det är för er religion som ni förföljts, ty ungturkarna är frimurare som inte vill veta av någon religion, inte ens vår. Den fördärvar de redan genom sitt ogudaktiga exempel.”* Det fanns även andra rättänkande muslimer som höll med och sade det högt enligt Rhétore.¹³⁸

En milisman som hade följt med den andra kolonnen blev förvånad över den ståndaktighet som de kristna visade trots att de snart skulle möta döden, han gick fram till en av prästerna och sade till honom *”Jag skulle mycket gärna vilja säga er något, men jag vågar inte för mina kamraters skull.”*¹³⁹.

¹³⁵ Rhétore, 1916, s. 67.

¹³⁶ Ibid, s. 69-70.

¹³⁷ Ibid, s. 89

¹³⁸ Ibid, s. 62, 70.

¹³⁹ Ibid, s. 63

Bland åskådarna nämner även Rhétore en arab som köpt en armenisk flicka från en kurd men då hon erbjudit honom en summa för att tas till en närliggande stad gjorde han det och återvände enligt Rhétore med en *”förmögenhet som han åtminstone hade ärligen förtjänat.”*¹⁴⁰ En kvinna som hade mött samma öde som kvinnan ovan sade till Rhétore att, *”Araberna är humanare än kurderna.”*¹⁴¹

Bland åskådarna kan vi, förutom de ovannämnda som beskrivs utifrån sin religiösa tillhörighet och etnicitet, även finna jakobiterna som enligt Rhétore slapp få dela sina kristnas bröders lidande, beslutsfattarna hade tagit beslutet att skona dem i staden Mardin men ute i byarna skonades de inte.¹⁴²

3.5.4 Beskyddare

Hilmi Bey anlände till Mardin som staden nye styresman i december 1914 och det skydd som de kristna åtnjutit under de tidigare massakrerna fick de även ha under honom, den rättrådige, och liberale och humane som Rhétore beskriver honom som. Hilmi skändes och klagade över den verkställande kommitténs framfart mot de kristna. När han uppmanades att delta i avrättningarna svarade Hilmi *”Jag kan inte svika mitt samvete och medverka till att döda osmanska undersåtar, som jag vet är oskyldiga och helt lojala mot regeringen.”* Ett svar som enligt Rhétore hedrade honom.¹⁴³

Shafiq Bey utnämndes i Hilmis ställe och var också enligt Rhétore en ärlig man, rättvis och självständig. Han fann sig heller inte i den verkställande kommitténs order om att delta i massakrerna men stod maktlös gentemot övergreppen som skedde, han avsattes efter en kort tid som styresman i Mardin.¹⁴⁴

En armenier som hade fått sin arm krossad och legat i en brunn i över 35 dagar blev räddad av en muslimsk bonde som tog hand om honom och tog honom till sitt hus. Där blev han enligt Rhétore anförtrodd att vakta muslimens hjordar.¹⁴⁵

Beskyddarna i Rhétores vittnesutsaga beskrivs utifrån kategorierna med politiskt makt och religiös tillhörighet, de främsta beskyddarna var Hilmi Bey och Shafiq Bey.

¹⁴⁰ Rhétore, 1916, s. 81.

¹⁴¹ Ibid, s. 93.

¹⁴² Ibid, s. 53, 62.

¹⁴³ Ibid, s. 49, 52-53.

¹⁴⁴ Ibid, s. 68.

¹⁴⁵ Ibid, s. 71.

4. Analys: Skillnader och förklaringar

I detta kapitel ska jag analysera skillnaderna och kunna förklara dem med hjälp av nationella, positionsmässiga och religiösa faktorer. I analysen av dessa fem vittnesutsagor för att se hur de skiljer sig åt, har jag sett hur tre olika faktorer påverkat deras skrivande och på så sätt medfört olikheter i deras vittnesutsagor. De tre faktorerna är nationalitet, position och religiös tillhörighet.

4.1 Skillnader i rollerna mellan vittnesutsagorna

I denna del ska jag kort beskriva skillnaderna som finns i de olika rollerna i vittnesutsagorna. Jag kommer även att se på skillnader där jag kan finna samma personer eller befolkningsgrupper i en roll då vittnesutsagorna skriver om dem på olika sätt, det blir alltså ett sätt för mig att gradera hur vittnena ser på de olika rollerna.

4.2 Förövare

I förövarrollen nämner Noel, Armale, Künzler och Rhétore men inte Andrus att tyskarna hade en del i massakrerna. Armale och främst Rhétore ger Tyskland en stor skuld i händelserna medan Künzler tonar ner och skriver att de handlade utifrån nationella syften. Noel varken försvarar eller beskyller tyskarna, han skriver bara hur den tyska regeringen ville att ungturkarna skulle agera mot armenierna. De ledande tjänstemännen (de flesta medlemmar i det ungturkiska partiet, CUP) nämns hos alla men Armale och Rhétore beskriver dem med nedvärderande ord och ber om Guds förbannelse över dessa. Noel beskriver deras taktik och hur de gick tillväga genom propaganda och användande av lokala okunniga stammar för att genomföra massakrerna.

En del kurders deltagande i massakrerna finns med i alla fem vittnesutsagor, men det skiljer sig avsevärt i hur deras deltagande beskrivs av vittnena. Noel skriver om hur kurder användes som ett verktyg av myndigheterna, Künzler skriver om hur kurder även i Urfa deltog i dödandet medan de andra nämner att de inte gjort något i Mardin men däremot utanför. Det är främst de religiösa vittnena Rhétore och Armale som är detaljrika när det gäller att beskriva vissa kurder och gör det i starkare termer i jämförelse med Künzler och Andrus.

Det är bara hos Künzler som en del araber ses som förövare. Hos t.ex. Rhétore ses de mer som åskådare, däremot ser Rhétore den tjerkesiska folkgruppen som förövare vilket inte någon annan nämner. Andrus och Künzler tar inte upp den lokala milis som deltog i massakrerna, vilket de tre andra gör. Andrus är själv med att endast använda kategorierna politisk makt och etnicitet i beskrivandet av förövarna medan de andra beskriver dem även med religiös tillhörighet.

4.3 Offer

Alla fem vittnesutsagor ser kristna folkgrupper som offer, skillnaderna ligger i vilka det var som drabbades mest, hur de drabbades och var. Det finns även skillnader på vittnenas sätt att hantera grupperna genom deras religiösa förståelse som gör att de fokuserar på sin egen församling och det på ett sätt som passar in i deras föreställningsvärld. Andrus och Künzler skiljer sig gentemot de andra genom att de skriver om offren utifrån deras etnicitet och inte religiösa tillhörighet.

Andrus fokuserar sig mycket på protestanternas och det som drabbade dem, men han nämner även de andra folkgrupperna som offer, även jakobiterna (dock utanför Mardin). Den syriska folkgruppen (ortodoxa, katoliker, protestanter) drabbades enligt Künzler bara för att de blandades ihop med den armeniska p.g.a. deras gemensamma religion. Künzler är den enda som nämner detta och han är också den enda som skriver att även kurder och araber drabbades.

Noel beskriver hur alla kristna samfund i Diyarbakirs vilayet drabbades, men lägger till att jakobiterna i Mardin lämnades ifred medan de ute i byarna drabbades lika mycket som de andra kristna. Armale och Rhétore skiljer sig från de tidigare då deras förståelse av vad som har hänt kopplas till martyrdöden och vikten av att de kristna dog för sin tro. I jakobiternas situation är Armale mer detaljerad än Rhétore om varför de skonades i Mardin, då han nämner myndigheternas uppsåt för att lugna dem och förhindra ett uppror. Han skriver även hur jakobiterna i Mardin i och med att de skonades avskärmade sig från de övriga kristna för att inte blandas ihop med dem.

4.4 Åskådare

Noel och Künzler ser en del kurder som åskådare medan Andrus, Rhétore och Armale inte gör detsamma. Armale, Künzler och Rhétore ser jakobiterna som åskådare vilket de två andra inte gör. Noels sätt att se på kurder som åskådare till skillnad mot Künzler är att han även ser dem som varit med och deltagit i massakrerna men som

kände sig lurade av myndigheterna, som åskådare. Katolikerna var även de åskådare enligt Künzler då fientligheterna i Urfa inte var riktade mot dem. I Armales vittnesutsaga är katoliker till en början offer men även efter sultanens amnesti där katoliker inte skulle dela armeniernas öde nämner han att många katoliker dog p.g.a. deras tidigare lidande i fångenskap.

I Andrus vittnesutsaga nämns en åskådare, en protestant. I Armales vittnesutsaga blev jakobiterna, som inte attackerades och inte ville blandas ihop med de andra kristna, åskådare. En imam fanns också i samma roll då han ansåg att de brott som begick mot de kristna gick emot islam, men det finns inget som tyder på att han var en aktiv beskyddare. Hos Rhétore, Künzler och Armale finner vi civila muslimer som åskådare. Skillnaden mellan dessa var att Künzler och Armale förklarar att de muslimska åskådarna var de som till en början var vänliga mot de kristna och att de vägrade delta samtidigt som de p.g.a. risken inte ville beskydda för att då själva ses som förrädare. Rhétore förklarar inte det på det sättet utan han nämner bara att det fanns vänligt sinnade muslimer som inte ville delta i massakrerna, däremot är Rhétore den enda som nämner en arabisk åskådare. Armale och Rhétore beskriver inte bara åskådarna genom deras etnicitet utan använder också den religiösa tillhörigheten jämfört med Noel, Andrus och Künzler.

4.5 Beskyddare

Armale och Rhétore skriver om Hilmi Bey och hur han vägrade att delta i dödandet av de kristna, båda nämner även Shafiq Bey i beskyddarrollen. De skriver om hur dessa två människors beslut hedrade dem. Andrus skriver inget om Hilmi eller Shafiq Bey, de beskyddare han nämner är några kvinnliga muslimer och två gendarmer. Noel skriver om Hilmi och Shafiq men bara i den meningen att de vägrade delta i massakrerna, då de ansåg att de kristna var lojala.

Armale nämner fler beskyddare än alla andra och han nämner namn på dessa och vad deras befattning var, han delar även in beskyddarna i dem som hade eller inte hade inflytande. Künzler nämner speciellt chefsdomaren som hjälpte både armenier och kurder. Båda beskriver beskyddarna utifrån kategorierna politisk makt, etnicitet och religiös tillhörighet. Noel och Rhétore gör det genom politisk makt och religiös tillhörighet medan Andrus endast använder sig av den sistnämnda.

Det som skiljer beskyddarna i Künzler vittnesutsaga jämfört med den andra är att han nämner hur några europeiska missionärer agerar och gömmer kristna i sina hus. I

alla vittnesutsagor finner man en del muslimer som inte nämns vid etnisk tillhörighet som beskyddare men det finns vissa skiljaktigheter i hur beskyddarna hamnar i sin roll. Künzler skriver om hur välmående muslimer varnade armenier i Urfa, Armale och Rhétore skriver om hur vissa muslimer skyddade kristna utanför Mardin.

4.6 Förklaringar till skillnader

Vittnenas vittnesmål utgår ifrån deras föreställningsvärld och det har och göra med deras nationalitet, position och religiositet. Hilbergs tre roller förövare, offer och åskådare kan ses utifrån två sätt i denna undersökning. För det första kan vi se på vilken roll ögonvittnena har och där kan alla ses som åskådare. Men detta är inte undersökningens syfte. För det andra, och det som har betydelse för denna undersökning, kan det ses utifrån när vi ska titta på skillnaderna av vilka roller befolkningsgrupper eller personer får i de olika vittnesutsagorna. Künzler ser t.ex. en del kurder som offer, Noel menar att de blir utnyttjade av myndigheterna, Armale och Rhétore ser dem i vissa fall som förövare och i andra som åskådare. Med detta i tanken är det viktigt att diskutera hur dessa rollfördelningar kan kopplas ihop med vilken position vittnet har samt den religiösa och nationella påverkningen.

Detta kan diskuteras på två sätt. Det första är antagligen att de tre faktorerna var avgörande på hur vittnena valde att dela in, i det här fallet en del kurder till någon av rollerna. Det andra svaret är att rollindelningen kan ha sin förklaring i att det i Urfa enligt Künzler var vissa kurder som attackerade kristna samtidigt som andra var offer, medan vissa kurder i Mardin var mer delaktiga och fick av vittnena ta på sig rollen som förövare men inte som offer. Detta kan ses i bakgrund mot den söndra och härska taktik som myndigheterna genomförde, men jag anser att de lokala skillnaderna i maktförhållandena förklarar skillnaderna mellan vittnesutsagorna på ett bättre sätt. De olika maktkonstellationerna från område till område medför att massakrerna inte iscensattes likadant överallt.

Varje vittne agerar utifrån sin föreställningsvärld och det är den som påverkar väldigt mycket i hur de beskriver händelserna. Att Andrus inte berättar så mycket om förövarna jämfört med de andra kan ses ur den synvinkel att han inte hade samma information om förövarna som t.ex. Armale och Rhétore, och detta kan bero på hur lite integrerade de protestantiska missionärerna var i samhället. Att jämföra Andrus med Armale kanske inte är rättvist men däremot är Rhétore en likvärdig observatör.

Att Rhétore kan beskriva vilka förövarna är på ett mer detaljerat sätt än Andrus kan ha sin förklaring i de olika samfundens integration i samhället.

De fem vittnesutsagorna är kopplade till myndigheternas söndra och härska teknik. Även om den inte är medveten och inte iscensätts likadant överallt förvirrar uttalanden som t.ex. om att bara armenierna ses som fiender och att man stödjer tidigare kurdiska rebellstammar som i utbyte av att utföra myndigheternas jobb får behålla allt de kommer över, egendomar, värdesaker o.s.v. Detta medför att befolkningsgrupperna ser på varandra olika beroende på maktkonstellationen och maktförhållandena i området. Det blir ett annat förlopp i hur de ser på varandra och det är rimligt att berättelserna går isär, för de behandlar inte händelserna på samma plats och tid.

Jag ger ett exempel på hur de spelades ut mot varandra av de Ottomanska myndigheterna och försökte distansera sig från att bli offer. När den syrisk-ortodoxa patriarken fick loss sina medlemmar från fängelset cirkulerade det ett rykte om att de syrisk-ortodoxa personerna skrev under ett brev som gav armenierna skulden. Är de då delaktiga i folkmordet? Men då ett sådant brev inte återfunnits, kan man fråga sig om syftet var att baktala den syrisk-ortodoxa folkgruppen. Hur fick man reda på att ett sådant brev funnits och skrivits under? Vem är deras källa? Kommer uppgiften från myndigheterna finns det en risk att det egentligen handlar om en söndra och härska taktik. Myndigheternas beslut att skona en folkgrupp i städerna och massakrera andra medför självklart att vittnesutsagorna skiljer sig åt i hur man beskriver den folkgruppen beroende på hur insatt personen är och hur medveten han är om myndigheternas uppsåt med ett sådant beslut. För det vi kan se är att folkgrupperna i en tid där förvirring och massakrer sker har svårt att lita på varandra och inte riktigt vet vilka som står för sitt ord och hur deras koppling till myndigheterna är.¹⁴⁶

David Gaunt ställer frågan om någon var säker (av de kristna) då vissa skonades i städer (se exemplet ovan) och att direktiven från myndigheterna var att bara deportera armenier. Det vi kan se utifrån vittnesutsagorna är att denna säkerhet gällde för vissa i ett område men att det kunde snabbt skifta om man tittade till ett annat område, vilket som jag tidigare nämnt kan kopplas till de lokala skillnaderna i maktförhållandena.

¹⁴⁶ I belägringen av Ayn-Wardo (syrisk-ortodox by) skickade myndigheterna två syrisk-ortodoxa präster för att få försvararna att ge upp sina vapen. De vägrade lyssna på prästerna och bad istället om en som de kunde lita på att hans ord skulle respekteras av kurderna som var huvudangriparna. i Gaunt, 2006, s. 171-172, 204.

4.7 Nationalitet

Som britt, tillhörande ett land som är i krig med Ottomanerna, stödande till en befolkningsgrupp (kurder) i kampen om självstyre i det Ottomanska imperiet och på ett politiskt uppdrag anser jag att Noels vittnesutsaga har påverkningsinfluenser av hans nationalitet. Av stormaktpolitiska skäl anser Noel att britterna bör stödja kurder trots deras deltagande i massakrerna, där Noel anser att de användes som verktyg av myndigheterna. Hans vittnesutsaga uttrycker en brittisk imperieposition, det som gynnar britterna. Rhétors franska nationalitet och i den meningen att det bland fransmännen fanns starka anti-tyska strömningar kan självklart kopplas till hans fientlighet mot tyskarna jämfört med Künzler och hans pro-tyska inställning. Som amerikan var Andrus var formellt neutral gentemot Ottomanerna fram tills att de gick in i kriget ententens sida, men de två länderna utkämpade aldrig några slag mot varandra.

Vittnenas nationaliteter i förhållande till Tysklands skuld i massakrerna skiljer sig åt i hur de väljer att beskriva deras roll. Künzler är försiktigt och talade även med en tysk konsul att för Tysklands goda ryktes skull ingripa för att stoppa det hot som armenierna stod inför. Armale och speciellt Rhétore är inte lika försiktiga i hur de beskriver vilken roll Tyskland hade och lägger en stor skuld på landet. Andrus som inte skriver något om Tyskland och dess roll kan enligt förklaras med att syftet med hans rapport inte var att skriva ner länders roller och agerande utan att ge en rapport om de illdåd som skedde mot de kristna.

Från Noels rapport kan vi se hur han uppskattar kurder men är mer osäker på var han har den syrisk-ortodoxa folkgruppen speciellt då han beskriver deras patriark som slug. Noel betraktar det han ser och hör utifrån ett politiskt uppdrag, han har ett slags brittisk imperietänkande, han är utifrån och vill hitta de etniska gruppernas enhetliga och tydliga för att kunna rapportera tillbaka. Den enhetlighet han förväntar sig finns inte, det finns för stora skillnader i grupperna, speciellt hos den syrisk-ortodoxa folkgruppen. Att en enhetlighet inte finns beror som tidigare nämnts på hur de lokala makthavarna väljer att hantera de befolkningsgrupper som finns i deras område, det medför att några av befolkningsgrupperna, framförallt för att inte bli offer, skapar överlevnadsstrategier och agerar olika beroende på var man är.

4.8 Position

Att Künzler inte nämner de andra kristna som offer ser jag ingen annan förklaring till än att han inte uppfattade det som riktat mot de kristna som grupp utan bara mot armenierna. Myndigheterna och deras taktik att skona vissa kan vara anledningen till varför han uppfattar armenierna som offer och inte ”kristna”. Att han däremot ser araber och kurder som offer när de andra inte gör det kan förklaras med att i hans position som läkare träffade människor från alla folkgrupper och fick höra hur de behandlades.

Künzler kanske skulle ha återberättat sina upplevelser på samma sätt som han gör i sin vittnesutsaga, men på vilket sätt kunde hans position som läkare påverka hans vittnesmål? Som läkare fick Künzler träffa och höra om de metoder som användes för att döda armenierna. Detta var personer som undvikit döden och som bäst kunde berätta för någon som inte sett vad som hade hänt hur det hade gått till. Som läkare mötte han människor från alla folkgrupper, muslimer som kristna, jämfört med prästerna som för det mesta mötte och talade med kristna enbart från den egna trosinriktningen, eller officeren Noel som mest talade med personer med hög status och makt.

I sin beskrivning av händelserna skiljer sig inte Noel från de andra, men hans slutsatser däremot är intressanta om man analyserar utifrån den nationella faktorn. Noels brittiska nationalitet och speciella uppdrag gör att han vill bedöma vilka folkgrupper som är pålitliga för att kunna stödja dem. Det medför att vissa går att lita på och andra inte (positionen/uppdraget påverkar hans vittnesutsaga) om han inte hade sökt efter lämpliga folkgrupper att stödja så kanske han inte hade tagit notis om dem som menade att syrisk-ortodoxa var opålitliga.

Armales position som en av kyrkans män men även ottomansk medborgare präglar självklart hans vittnesutsaga. Då vi har sett att han är noggrann med namn och händelsernas förlopp antar jag att han är väl insatt i det som sker och i själva samhället. Hans goda kontakter med befolkningen ger honom möjligheten att beskriva händelserna utförligare än de andra men samtidigt är hans vittnesutsagas svaghet att han är för nära sina offer och personligt involverad, detta ser man ni hur han beskriver förövarna. Rhétore, Andrus och Armale snävar alla in genom sin position på sin egna religiösa trosgrupp på det viset att de mest talar med, bryr sig om och skriver om den egna trosgruppen mest.

4.9 Religiös tillhörighet

Armales och Rhétore's religiositet och deras världsbild gör att de koncentrerar sig mycket på präster och det religiösa i de händelser som de upplever. Deras sätt att hantera tragedin som hänt görs genom skriva om hur de kristna dog för sin tro och hur Gud enligt Rhétore straffade förövarna.¹⁴⁷ Det handlar alltså om att de beskriver eller förklarar det som hänt utifrån deras religiösa fokus, det är så deras världsbild är uppbyggd och det är på det sättet de ser världen. Som det har skrivits tidigare har deras föreställningsvärld gjort att de har ett mer snävt perspektiv utifrån den egna trosinriktningen. Att Andrus snävar in sig på protestanterna trots att de enligt Noels rapport var bland de minst drabbade folkgrupperna till antalet kan förklaras av samma anledning till varför Rhétore och Armale koncentrerar sig mest på sin egen trosgrupp, men samtidigt har hans religiositet möjligen varit anledningen till att han inte haft bra kontakt med de andra samfundet. Viktigt att tillägga är även i vilket syfte Andrus skriver och som vi tidigare sett skrev han ner sitt uttalande två år efter händelserna på begäran. Då han hade fått direktiv om vad som är viktigt och varför han behöver skriva i sitt uttalande kan detta mycket väl ha påverkat vad han velat ha med.

Künzlers skriver om förövarna och straffen efteråt på ett annat sätt, likaså gör Noel. Andrus vittnesutsaga däremot tar inte upp hur det slutar och vilka straff förövarna får. Prästerna kopplar det som händer förövarna med Gud, Noel skulle nog koppla det med politiska beslut om att de ansvariga straffas av människor som har ansett att de begått brott.

5. Diskussion

Denna uppsats har undersökt skillnader i vittnesutsagor om massakrer i två städer från fem vittnen, alla från olika länder, för att se hur det alla upplever skiljer sig åt i vittnesutsagorna. I jämförandet kommer jag fram till att det som skiljer vittnesutsagorna åt är de olika faktorerna som påverkar deras sätt att skriva om händelserna. Faktorerna är en del av deras världsbild och denna världsbild präglas av nationalitet, position och religiös tillhörighet. Att Noel ser syrisk-ortodoxa som ”sluga” kan kopplas till nationella intressen och hans politiska uppdrag för det Brittiska imperiet. Rhétore och Armale religiositet medför att deras vittnesutsagor betonar händelser med anknytning till tro och martyrskap. I Andrus fall som var

¹⁴⁷ Rhétore, 1916, ”Förvarna straffas”, s. 158 ff.

protestant se vi hur han söker sig till protestanter och får sin information ifrån dem. Hans fokus, i och med att han själv är protestant, blir att hans vittnesutsaga har sin utgångspunkt från den protestantiska folkgruppen. Hos Künzler kan vi se hur hans nationella identitet och position som läkare ger honom möjligheter att vara nära både förövare och offer, men precis som de andra vittnena är även han påverkad av sin världsbild i sin vittnesutsaga. Om allt detta görs medvetet eller omedvetet kan jag inte uttala mig om, men däremot kan jag nog dra slutsatsen att det som de skriver i sina vittnesutsagor, för dem, är viktigt och det som är värt att tas med när de ska berätta om sina upplevelser.

Massakrerna iscensattes olika på olika platser, de olika maktkonstellationerna och de lokala skillnaderna medför att vittnesutsagorna skiljer sig åt. De skiljer sig också åt genom att de beskriver händelser på olika platser och tider. Myndigheternas söndra och härska teknik ser vi när några av ögonvittnena ser kurder som myndigheternas redskap, även bland de drabbade, och andra som ser dem som medbrottslingar. Förvirringen och den genomtänkta strategi som skapades för att hindra ett gemensamt motstånd ser vi i vittnesutsagorna där t.ex. syrisk-ortodoxa i Mardin inte drabbades.

Utifrån de tre kategoriseringssystemen politisk makt, etnicitet och religiös tillhörighet och skillnaderna i dessa mellan de olika vittnesutsagorna har jag inte kunnat se ett tydligt mönster men ska ändå lyfta fram det jag ansett mig kunnat urskilja mellan berättelserna. I beskyddarrollen fann jag flest skillnader på hur vittnena väljer att beskriva personerna/befolkningsgrupperna utifrån kategoriseringssystemet. Armale och Künzler använder alla tre, Noel och Rhétore politisk makt och religiös tillhörighet och Andrus endast religiös tillhörighet. I förövarrollen är det endast Andrus som nämner dem med politisk makt och etnicitet medan de andra även använder sig av religiös tillhörighet. I offerrollen nämner Künzler och Andrus dem bara vid sin etnicitet medan Rhétore, Noel och Armale även tar med den religiösa tillhörigheten.

Det som gör det svårt att hitta ett tydligt mönster och som ger en komplicerad bild av det hela är att vissa beteckningar går in i varandra. En del använder som vi sett mer beteckningen etnicitet, andra använder religiös tillhörighet, problemet är att dessa går ihop och det gör det svårt att se skillnader mellan de olika vittnesutsagorna. Ett mönster som jag däremot kan se och vill framhålla trots att jag precis nämnt att det kan vara komplicerat är att förövarna, även om det förekommer, sällan betecknas som muslimer i sin helhet. Vittnena väljer inte att beskriva det i dikotomin muslimer mot

kristna. Ett annat är att Rhétore och Armale är mer benägna att nämna personerna eller befolkningsgrupperna utifrån deras religiösa tillhörighet jämfört med Andrus, Noel och Künzler som mera använder sig av beteckningen etnicitet.

Vittnena hade olika tillgång till information utifrån den position de hade. Den katolska kyrkans organisation, deras goda anseende som bland annat skrivkunniga, och position i samhället kan vara en förklaring till varför de katolska prästerna (Armale och Rhétore) bättre kunde få ta del av information, från både myndigheter och lokalbefolkning och ha utförligare vittnesutsagor än t.ex. Andrus och Noel. En förklaring kan vara utifrån det vi tidigare fått veta hur protestanterna inte var lika integrerade som katolikerna. Noel position som officer från ett land som varit i krig med Ottomanerna är också en förklaring, speciellt när han själv skriver att en fientlig propaganda spridits mot britterna. Armales position som en Ottomansk medborgare och som en Mardinbor gör att han, som vi sett i empirin, kan ge oss mycket informationsrika detaljer om händelserna med namn, platser etc. Men även det har sin baksida då han mycket väl och precis som de andra vittnena, om inte mycket mer än dem, är påverkad av det rådande samhällsklimatet, vilket troligen gör honom än mer tendensiös än de andra vittnena. Künzlers position som läkare medförde att den information han fick ta del av kom från alla befolkningsgrupper och att han i jämförelse med Noel, Rhétore och Armale var ifrån ett neutralt land under händelserna.

Undersökningen kommer fram till att vittnesutsagor precis som Peter Englund menar, är ett sätt att se det pågående skådat inifrån. Däremot visar denna undersökning att det som skådas inifrån av någon kommer säkerligen att ha olika faktorer som påverkar hur den personen har skådat händelsen/händelserna. Samtidigt skiljer sig dessa faktorer från händelse till händelse, område till område och från tid till tid, i denna undersökning var det nationalitet, position och religiös tillhörighet, i en annan kanske det hade varit politisk åskådning eller en ekonomisk faktor.

6. Käll- och litteraturförteckning

Primärkällor:

Andrus, Alpheus N, ”Mardin, Statement by Alpheus N. Andrus” i: Barton, James Levi, *Turkish Atrocities Statements of American Missionaries on the destruction of Christian communities in the ottoman Turkey, 1915-1917*, Michigan: Gomidas institute, 1998.

Armale, Ishak, *De kristnas hemska katastrofer – Osmanernas och ung-turkarnas folkmord i norra Mesopotamien 1895/1914-1918*, Södertälje: Nsibin, 2005, (Originaltitel: Al-Qusara fi nakabat al-Nasara, 1919).

Noel, Edward W. C. *Diary of Major E. Noel on Special Duty in Kurdistan*. Basra, 1919.

Künzler, Jakob, *In The Land of Blood and Tears: Experience in Mesopotamia during the world war (1914-1918)*, Massachusetts: Armenian Cultural Foundation, 2007. (Originally published in German as *Im Lande des Blutes und Tränen. Erlebnisse in Mesopotamien Während des Weltkrieges*, by Tempel-Verlag, 1921.)

Rhétore, Jacques, *Turkarnas heliga krig mot kristna i norra Mesopotamien 1915*, Södertälje: Nsibin, 2008. (Originaltitel: Les chrétiens aux bêtes 2005).

Internetkällor:

www.dn.se, <http://www.dn.se/nyheter/varlden/usa-utskott-folkmord-pa-armenier-1.1056229>, 2010-03-05

www.riksdagen.se, <http://riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=7160&datum=03/11/2010>, 2010-03-11

http://www.peterenglund.com/textarkiv/nobel_lecture.htm, 2010-04-13.

Winter, J. M. (Editor). *America and the Armenian Genocide of 1915*. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press, 2004.

<http://site.ebrary.com/lib/sodertorn/Doc?id=10120481>

Upphovsrätt © 2004. Cambridge University Press Alla rättigheter förbehållna.

Litteratur:

Akçam, Taner, *A Shameful Act: the Armenian Genocide and the question of Turkish responsibility*, New York: Metropolitan Books, 2006.

Balakian, Peter, *The Burning Tigris: the Armenian Genocide and America's Response*, New York: HarperCollins, 2004.

Barton, James Levi, *Turkish Atrocities Statements of American Missionaries on the destruction of christian communities in Ottoman Turkey, 1915-1917*, Michigan Gomidas institute, 1998.

Bloxham, Donald, *The great game of genocide: Imperialism, Nationalism and the destruction of the Ottomans Armenians*, Oxford: Oxford University Press 2005.

Dadrian, Vahakn, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Providence, RI: Berghahn, 1995

Gaunt, David, *Massacres, Resistance, Protectors: Muslim-Christians relations in Eastern Anatolia During World War I*, Piscataway, NJ: Gorgias, 2006.

Gerner, Kristian & Karlsson, Klas-Göran, *Folkmordens historia – Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm: Atlantis, 2005.

Ghazarians, Ara, "He Who Saves a Life, Saves the Whole World" i Jakob Künzler, *In the land of blood and tears: Experience in Mesopotamia during the world war (1914-1918)*, Massachusetts: Armenian Cultural Foundation, 2007.

Hilberg, Raul, *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933 – 1945*, New York: Harper Perennial, 1992.

Jones, Adam, *Genocide: a comprehensive introduction*, London: Routledge, 2006.

Karlsson, Maria "Narrating the Harrowing – An Investigation of the Narratives of The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916" Lunds universitet. 2009. (Opublicerad akademisk uppsats på C-nivå).

Younan, Gabriella, *Den glömda förintelsen av assyrierna i Turkiet*, Södertälje: Assyriska riksförbundet i Sverige, 2004.

Vahakn Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Providence, RI: Berghahn, 1995.

Bilaga

Hämtad ifrån Jakob Künzler "In the land of blood and tears" 1920, s 58. Pilarna visar förflyttningen av armenierna som blev deporterade.